Linnés Hammarby – inte bara Linné med familj

KARIN HALLGREN

Linné var intresserad av jordbruksfrågor. Bland annat försökte han hitta växter som kunde sås in i ängsmarkerna för att öka höskörden. En växt som han särskilt propagerade för var gullusern, eller *Svenskt höfrö* som Linné kallade den[1]. Linné tyckte också att man skulle ersätta de vanliga hägnaderna med häckar, eftersom det gick åt så mycket virke för att hålla trägärdesgårdarna i stånd. Han provade att odla olika träd och buskar för att se vilka som var lämpliga.

Men för Linné var jordbruk inte bara vetenskap. Från 1758 var han också ägare till flera jordbruk. Av dessa kom Hammarby i Danmarks socken, 10 km öster om Uppsala att stå honom närmast.

Men hur fungerade jordbruket på Hammarby? Vilka bodde på Hammarby utöver Linnés familj? Och hur mycket vistades Linné och hans familj på Hammarby? I den här artikeln görs ett försök att svara på de här frågorna.

Förvärvet av Hammarby

Hösten 1758 var Linné 51 år gammal. Han köpte då säteriet Hammarby i Danmarks socken. Senare samma år var fem gårdar i byn Sävja i samma socken till salu. Linné köpte även dessa gårdar[2].

Förvärvet av Hammarby och Sävja, liksom senare två gårdar i Edeby i samma socken, var en del i Linnés planering för framtiden. I och med inköpet hade han sörjt för familjens försörjning efter sin egen tid. Men även den framtida bostadsfrågan behövde lösas. Under Linnés tid var familjen bosatt i en tjänstebostad intill den botaniska trädgården i Uppsala, nuvarande Linnémuseet invid det som nu kallas för Linnéträdgården. Vid Linnés död skulle bostaden övergå till hans efterträdare på professorsposten. Det var inte självklart vart hans familj då skulle ta vägen. Fem år efter köpet av Hammarby startade Linné därför bygget av huvudbyggnaden på

Figur 1.Hammarbys huvudbyggnad började byggas 1762 och stod färdig 1764. I ett brev från 1763 skrev Linné "Jag bygger hus åt min änka och faderlösa barn." Foto Olle Norling.

Hammarby. I ett brev till sin vän, läkaren Abraham Bäck, skrev Linné: *Jag bygger hus åt min änka och faderlösa barn*.[3]

Hammarby – en plats i vetenskapens Uppsala
Efter att Linné köpt Hammarby kom gården att få en plats i vetenskapens Uppsala. Dels berodde det på att en av Linnés berömda herbationsstigar, det vill säga växtvandringar som Linné gick med sina studenter, fick Hammarby som nytt mål. Dels odlade Linné en del av de växter han studerade ute på Hammarby[4]. Bland annat anlade han en sibirisk trädgård i Hammarby med växter som han fått från den ryska kejsarinnan Katarina II. Hammarbys vetenskapliga status höjdes också av att Linné byggde upp ett museum på krönet av backen ovanför gårdens hus. Detta byggdes för Linnés naturaliesam-

Figur 2. 1 maj 1769 hade Linné invigning av sitt museum. Själv kallade Linné det för "mitt lusthus på mitt höga berg". Foto Olle Norling.

lingar. Att förvara samlingarna inne i Uppsala kunde vara riskabelt. Olof Rudbeck, en av Linnés företrädare, hade förlorat sina samlingar under en brand i staden. Flytten av samlingarna innebar att mycket av Linnés arbete kom att förläggas till Hammarby. I flera brev skriver han att han behövde komma ut till Hammarby för att kunna undersöka sina samlingar.

Museet och den sibiriska trädgården, och inte minst Linné själv, lockade många besökare till Hammarby. Dels bjöd Linné in sina professorskollegor och lantbruksreformatorn Anders Gustaf Barchaeus, men också Kronprins Gustaf, senare Gustaf III och den förmögne engelske Lord Baltimore kom på besök till Hammarby. Dessutom förlade Linné en del undervisning till Hammarby. Sommaren

1766 skrev han att han hade *5 stycken studenter hos mig i nästa gård, för hwilka jag läser 3 à 4 timar i sänder ett par gånger om dagen.*[5]

Trots arbetet med föreläsningar för studenter och besökare, beskrev Linné Hammarby som en plats där han vilade och hämtade krafter. *Hela tiden har jag liggat på landet att hämta krafter, äta smultron och vila mig.*[6] Han sysselsatte sig också med sina samlingar i museet. År 1769 skrev han *ligger nu uti mitt lusthus (museet) på mitt höga berg och i min ålderdom hugnar mig af frisk luft, prospect, Naturalier och den innoecente landtlefnadeni.*[7]

Jordbruket på Hammarby

Hammarby var ett förhållandevis stort jordbruk. Det bestod av 35 hektar åker och ca 24 hektar äng. Men trots att Linné var en flitig brevskrivare skrev han inte om arbetet inom jordbruket på Hammarby och sina övriga gårdar i sina brev. Missväxtåret 1771 kommenterade han i alla fall den svåra situationen för bönderna i trakten. Först hade spannmålen inte velat gro på grund av torka, därefter kom så rikligt med regn att de skördefärdiga kornen grodde i axen. Även höskörden hade gått snett, man hade bara kunnat bärga en tredjedel jämfört med året innan. Linné undrade då hur det skulle gå för lantmannen, vad han skulle leva av, hur han skulle kunna betala sina skatter och var han skulle få tag på utsäde. Indirekt påverkade missväxten också Linne och hans kollegor, han skrev *Hwar skola wij få wåra löner.*[8] Men hur nära var Linné själv knuten det praktiska jordbruksarbetet på Hammarby?

På en herrgård som Hammarby kunde jordbruket skötas med drängar, pigor och underlydandes dagsverken, och med en rättare som ansvarade för planering och arbetsledning. Alternativet var att låta ett par frälsebönder (arrendatorer) driva jordbruket förhållandevis självständigt. I det senare fallet betalade frälsebönderna ränta (arrende) till markägaren.

Såväl när Linné köpte Hammarby som under hans tid som ägare var två frälsebönder med familjer bosatta på gården, och det var dessa som utförde det praktiska åkerbruksarbetet. Linné ägde själv inga redskap att bruka åkrarna med och han ägde inte heller några egentliga dragdjur. I bouppteckningen efter Linné nämns visserligen tre hästar, men av dessa anges en vara en *kasserad ryttarhäst* och två vara *utgamla vagnshästar*. De bör därför inte ha räckt till som dragare på ett stort jordbruk som Hammarby. Istället var det frälsebönderna som brukade åkern med sina egna dragdjur och jordbruksredskap.

Linnés frälsebönder

När Linné köpte Hammarby 1758 hette frälsebönderna Erik Jansson och Anders Matsson. Dessa brukade varsin lika stor del av gården. Räntan betalades i spann-

Tabell 1. Tabellen visar vem som stod för gårdsbruken på Hammarby under Linnés tid. Källa: Mantalslängder, Landsarkivet, Uppsala.

	Arrendegård 1	Arrendegård 2
1758–1764	(Gamle) Anders Matsson	Erik Jansson
1765–1773	Gamle Anders Matsson	Unge Anders Matsson
1774–1777	Gamle Anders Matsson	Anders Persson

mål. Dessutom kan det ha ingått i avtalet att de skulle utföra skjutsar åt Linné. Vid flera tillfällen nämner Linné i sina brev att någon av hans bönder skulle skjutsa honom på hans resor till Stockholm.

Anders Matsson och hans familj var bosatt på Hammarby under hela perioden som Linné ägde gården. Han avled 1777, året före Linné, och var då 76 år gammal.

Frälsebonden på den andra arrendegården, Erik Jansson, står som brukare i mantalslängderna (en sorts skattelängder) fram till 1764. I samma hushåll boddde också en Anders Matsson, född 1728. Han betecknas i mantalslängderna som son. Som son till Erik Jansson borde han egentligen, med den tidens namnbruk, ha hetat Eriksson eller Ersson i efternamn. Kanske var han istället Erik Janssons hustrus son från ett tidigare äktenskap. Denne Anders Matsson var yngre än sin namne på arrendegård 1 och kallades därför unge Anders Matsson. Unge Anders Matsson kom senare att ta över efter Erik Jansson, i mantalslängderna står han som brukare från 1765.

Unge Anders Matsson dog 1773, och gården övertogs då av en Anders Persson. Anders Persson var kvar på sin arrendegård i Hammarby fram till 1784.

Frälseböndernas hushåll

Frälseböndernas hushåll bestod av ett tiotal personer vardera. Som exemplet med unge Anders Matsson och Erik Jansson visar, bodde ofta flera generationer tillsammans. Så var det också i gamle Anders Matssons hushåll. År 1770 bodde gamle Anders Matsson, hans hustru, son och dotter, tillsammans med hustruns föräldrar. De två barnen var vuxna men bodde fortfarande hemma. Dottern var gift och hade två barn. I hushållet fanns också en dräng och en piga.

Som på många andra gårdar varierade antalet drängar och pigor efter behov. Åren före 1770 var unge Anders Matssons barn små. Behovet av extra arbetskraft var då stort och det bodde 2 drängar och 2 pigor i hushållet. I Gamle Anders Matssons familj räckte det vid samma tid med en piga och en dräng eftersom barnen var stora och fortfarande bodde hemma, och därför kunde delta i arbetet.[9]

Gamle Anders Matssons familj

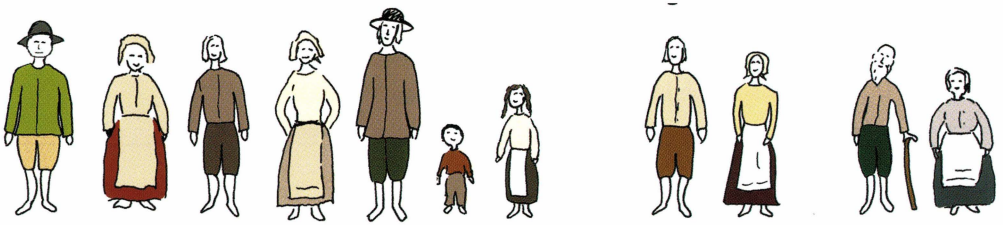

Unge Anders Matssons familj

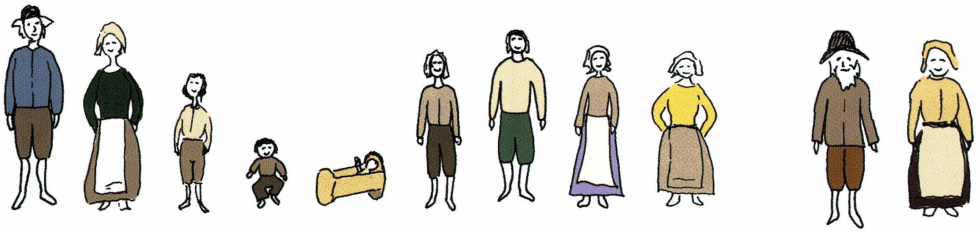

Figur 3. År 1770 bestod arrendatorfamiljerna på Hammarby av 22 personer. I den ena familjen bodde Gamle Anders Matsson med hustru, son, dotter, måg och två barnbarn. Här fanns också en dräng och en piga samt hustruns föräldrar. I Unge Anders Matssons familj fanns vid samma tid, förutom mannen och hustrun och tre barn, två drängar och två pigor, samt förre bonden Erik Jansson och hans hustru Kerstin. Teckning Karin Hallgren.

Linnés arrendatorer i skrifter, brev och andra handlingar

Linnés arrendatorer skymtar ibland fram i olika brev och skrifter av Linné. I ett brev skrev han om en svår sjukdom som både han och förre bonden Erik Jansson drabbades av, samma dag hösten 1770. För Erik Janssons del slutade sjukdomen med döden. Linné skriver: *En min bonde på Hammarby och jag blefwo siuka på en dag af förstoppning; han dog på 8:e dagen i purgation…*[10] (Purgation = uttömmande av mag- och tarminnehåll, framförallt med hjälp av kräk- eller laxermedel, SAOB)

I sin Nemesis Divina skriver Linné om två bönder på Hammarby varav den ena var *liberal, hurtig, allt räckte till, huset glatt, allt snyggt. Den andra bonden snål, nisk, idog, allt surt, blir efter i sitt arbete. 1770 ändras scenen. Den senare bonden allt snyggt, glatt, förmögen. Den förra efter samma dag allt emot.*[11] Med ledning av

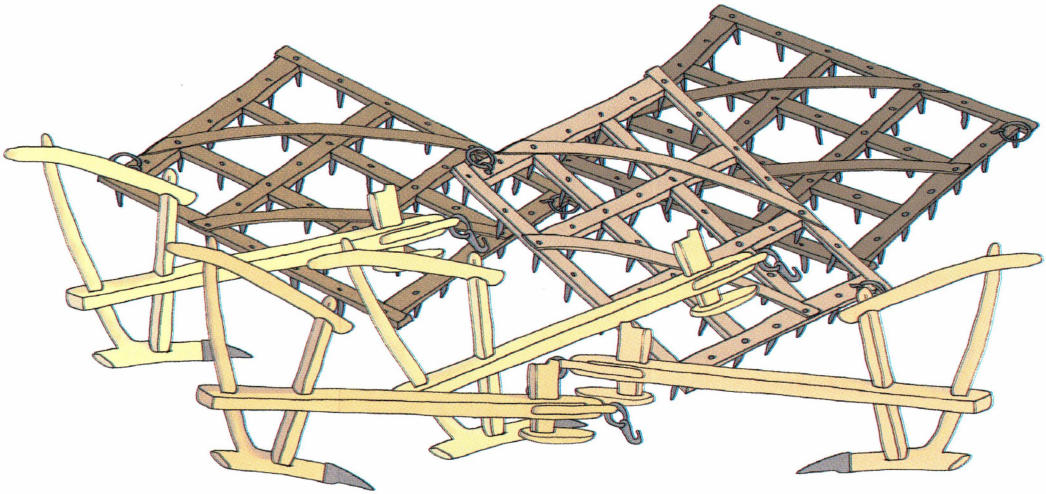

Figur 4. Linnés frälsebonde unge Anders Matsson hade fyra årder och tre harvar att bruka åkern med. Teckning Karin Hallgren.

tidsangivelsen, 1770, var det dels Gamle Anders Matsson, dels unge Anders Matsson eller Erik Jansson som gick igenom denna personlighetsförändring. Med tanke på Erik Janssons svåra sjukdom och död på hösten 1770 skulle det kunna vara han som till en början var liberal och hurtig, men för vilken allt senare kom att gå snett.

Linnés arrendatorer finns också omnämnda i protokollet till storskiftesförhandlingarna. Vid mötena som hölls i juli 1763 deltog Linné själv, men vid de två mötena i oktober samma år kunde Linné inte vara med. Vid det ena tillfället representerades han då av Erik Jansson, vid det andra av *gamle och unge Anders Matssöner*.[12]

Frälseböndernas djur och jordbruksredskap

Frälsebonden unge Anders Matsson avled 1773. Efter honom finns en bouppteckning bevarad. Den berättar att det fanns två kor, en tjur, en oxe, tre hästar, sju får, åtta svin, samt gäss och höns i bohaget vid Matssons frånfälle. Trots att frälseböndernas gårdsbruk var ganska stora var det anmärkningsvärt få kor i bohaget, det är färre än vad som var vanligt på en normal gård i Uppland. Förklaringen finns i en uppgift i bouppteckningen. Den berättar att mågen redan hade fått ut ett förskott på arvet. Han hade fått fyra kor, ett par hästar och två får. Den hemmaboende sonen och änkan hade fått ut motsvarande del. Om de också hade fått sin del i djur eller om de fått den på något annat

sätt framgår inte. Så hur såg en normal djurbesättning ut på frälseböndernas gårdsbruk? En sammanräkning av antalet kor i bohaget med de som barnen fått ut i förskott ger uppemot tio kor.

I unge Anders Matssons bohag fanns fyra årder och tre harvar. Årder och harvar var de vanligaste åkerbruksredskapen i Uppland i slutet av 1700-talet. Årder påminner om plogar, men till skillnad från dessa saknar årder vändskiva, de har bara en symmetrisk spets som bökar upp en fåra och föser jorden åt sidorna. För att årdret skulle bli mer hållbart förstärktes de med en järnbill. Harvarna bestod oftast av en trästomme med raka, spetsiga järnpinnar.[13]

Linnés familjs kreatur

Linnés familj hade inte några jordbruksredskap, men man hade ett flertal kreatur vilka nämns i Linnés boupptecknin. Förutom den kasserade ryttarhästen och de två utgamla vagnshästarna hade man 14 kor och en tjur, 14 får, 7 svin samt höns, gäss och kalkoner. En del av dessa kan ha hållits i staden, men med tanke på att det var ett så stort antal är det troligare att åtminstone en del av dem hölls på Hammarby.

Linnés tjänstefolk på Hammarby

Eftersom Linnés familj huvudsakligen bodde i Uppsala under Linnés tid, var de inte mantalsskrivna på Hammarby. Däremot var en del av familjens tjänstefolk fast bosatta på gården. Dessa finns noterade i mantalslängderna från och med 1768. De omnämns där som *Archiatern von Linnei* folk (archiater = kunglig livläkare). De två första åren bodde det en piga på Hammarby, därefter ofta två pigor och från 1771 även en eller två drängar. Eftersom Linné hade tjänstefolk, framförallt pigor, boendes på Hammarby kan man anta att de hade till uppgift att sköta om Linnés djur. Pigorna började bo på Hammarby 1768, och det var förmodligen först då Linnés familj började ha kreatur på Hammarby, såvida inte även frälsebönderna var inblandade i Linnés djurhållning. Kanske är detta också förklaringen till varför det var så få kreatur i unge Anders Matssons bohag. Möjligheten för frälsebönderna att ha djur bör ha minskat i och med att Linnés familj började ha kreatur på Hammarby, eftersom både höet och betet var begränsade resurser.

Övrig befolkning på Hammarby

Utöver de två arrendatorfamiljerna och Linnés tjänstefolk var ytterligare ett antal personer fast bosatta på Hammarby. Det fanns ryttare, torpare och hantverkare.

Ryttarna på Hammarby

Linné var rusthållare eftersom både Hammarby och Sävja var rusthåll. Ett rusthåll skulle förse en eller flera beridna

soldater, så kallade ryttare, med häst och militär utrustning. På både Hammarby och Sävja skulle två ryttare hållas. Även om rusthållen var befriade från grundskatterna kunde det vara kostnadskrävande att utrusta soldater i ofredstider. Köpet av Hammarby och Sävja var därför inte självklart en lönande investering. Att Linné dessutom hade fått sätta sig i skuld när han köpte gårdarna gjorde att han klagade i ett brev till vännen Abraham Bäck:

Nu min hiertans Broder är jag hängfärdig. Jag har alltid frucktat för skuld, som för ormar.[14]

200 tunnor säd får jag i skatt (arrende), men 4 ryttare i krigstider will och något säga.[15]

Hammarby rusthåll hörde till livregementet till häst. De två ryttartorpen på Hammarby hade beteckningarna Hammarby 104 och Hammarby 105. När Linné köpte Hammarby hette den ena ryttaren Anders Hammar, den andra Staffan Blomberg. Blomberg bytte senare namn till Hammarblom efter gården Hammarby.

Båda Linnés ryttare var ute i sjuårskriget som Sverige var inblandat i 1757–1762. Blomberg blev tillfångatagen i Jagow i södra Pommern, 1760. Tre år senare lyckades han återkomma till Sverige och Hammarby. För Anders Hammar gick det sämre. Han avled i december 1758. Han efterlämnade änkan Kerstin och tre omyndiga barn, Nils, Anders och Anna.[16]

Det var Linnés ansvar att hitta en efterträdare till Anders Hammar. I brev till sin vän Abraham Bäck beskrev han svårigheterna att få tag på en lämplig kandidat. *En annor hade jag straxt där på snart fastnat före, men wid besichtingen fants att han slitet spö, och änteligen warit bortkiörd från krigstjenst. En skomakaregesäll har jag nu fått, men fruktar att han är nog liten, utom det han är en suput.*[17]

Linnés ryttare var också jordbrukare och brukade, vad som enligt Linné var, det *bästa boställe wid hela regementet, med åcker och äng.*[18] Men vilken åker brukade de? Troligen utnyttjade de två små täppor som låg intill ryttartorpen, kanske kan de också ha haft del i en åkervret som på storskifteskartan benämns *Ryttarvreten*.

Ryttarna hade egna jordbruksredskap som de brukade sin åker med. Enligt bouppteckningen efter Anders Hammar fanns fyra årder i hans bohag. Två var välfungerande, ett var sämre och ett var odugligt med en gammal bill.[19]

Ryttarna hade rätt till bete för ett antal djur. Hammar hade två kor, en kviga, en gris, tre får och en gås. Förmodligen hade den andra ryttaren ungefär lika många djur. Hästar och oxar saknades i Hammars bohag, så hur gjorde man med dragdjur? Det kan ha varit så att man fick låna dragdjur, det var vanligt att ryttare fick låna dragdjur från rusthållen.[20] Hammars familj kan också ha använt kor som dragdjur, åtminstone fanns en kosele i Hammars bohag.

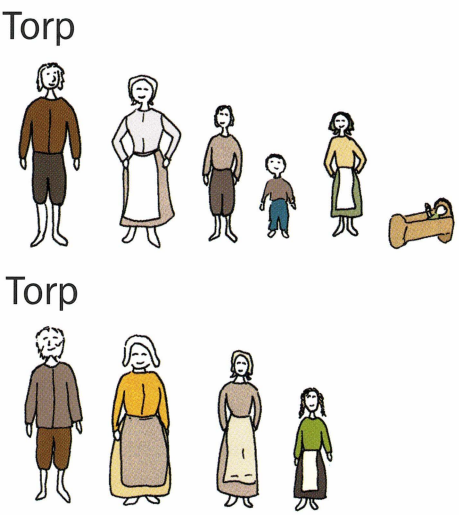

Figur 5. År 1770 fanns två torp på Hammarby. På det ena bodde Jan Persson med hustru och fyra barn, på det andra Erik Olofsson med hustru och två döttrar. Teckning Karin Hallgren.

Torpare

Till Hammarby hörde två torp. Vanligen behövde torpare utföra dagsverken åt den gård som de låg under för att få utnyttja torpen, troligen var det så också på Hammarby. Det ena av torpen under Hammarby finns noterat i mantalslängderna från 1758 och framåt, det andra från 1762.

Mantalslängderna berättar att det bodde barnfamiljer på båda torpen under Hammarby. Men hur såg dessa torparfamiljers liv ut? De bör ha haft lite mark att bruka och förmodligen en ko och kanske en häst. Tyvärr finns det ingen bouppteckning som berättar vad som ingick i torparnas bohag. Det finns inte ens någon karta som markerar var deras hus låg. På storskifteskartan från 1763 finns inga torp markerade på Hammarbys mark. Kanske låg de utanför kartbilden, på skogsmarken Kronoparken, norr om Hammarby.

Skomakare

Det bodde också en hantverkare i Hammarby under slutet av 1700-talet. Från 1770 var skomakaren Carl Dahl och hans hustru och dotter mantalsskrivna på gården. Under några år på 1780-talet beskrivs han i mantalslängderna som gårdsskomakare. 1803 står han som gamle skomakaren. I marginalen finns då en anteckning om att han och hans hustru var fattiga.

Jordbruksdriften efter Linnés tid

Efter Linnés död, 1778, övergick Hammarby till hans änka Sara Lisa. Under Sara Lisas ägande förändrades driften på gården. Istället för att som tidigare ha frälsebönder som brukade jorden, övergick Hammarby successivt till att drivas av eget folk under ledning av en rättare. Hammarbys övergång från att brukas med frälsebönder till central drift går igen på många andra gårdar i Uppland och Sverige under slutet av 1700-talet.[21]

Övergången till centralt brukande gick i flera steg. Sara Lisa fortsatte att ha Linnés tjänstebostad i Uppsala som fast

Tabell 2. Tabellen visar vem som stod för gårdsbruken på Hammarby efter Linnés tid. Källa: Mantalslängder, Landsarkivet, Uppsala.

	Arrendegård 1	Arrendegård 2
1778–1779	Gamle Anders Matssons änka	Anders Persson
1780	Sara Lisa (bara tjänstefolket var mantalsskrivna på gården)	Anders Persson
1781–1784	Sara Lisa	Anders Persson
1785–	Sara Lisa	Sara Lisa

bostad en tid efter Linnés död. Arrendegårdarna fortsatte också att brukas som tidigare ännu några år, den ena av Anders Persson, den andra av gamle Anders Matssons änka. År 1780 tog Sara Lisa över brukandet efter gamle Anders Matssons änka som flyttade ifrån Hammarby. Det praktiska arbetet utfördes därefter av Sara Lisas tjänstefolk. Det första året var två av Sara Lisas drängar och 4 pigor mantalsskrivna på denna del av gården. Sara Lisa var fortfarande skriven inne i Uppsala, men hon vistades säkert en stor del av tiden på Hammarby. Från 1781 var även Sara Lisa och hennes döttrar skrivna på Hammarby. Hammarby hade blivit deras fasta bostad.

Den andra frälsebonden, Anders Persson, fortsatte att bruka sitt gårdsbruk på Hammarby fram till 1784 varefter Sara Lisa tog över även denna del. Anders Persson och hans familj fick lov att flytta, men de behövde inte flytta så långt. De tog över arrendet på en av gårdarna i Hubby, en grannby till Hammarby.[22] Anders Persson fortsatte därmed att bo på en gård som var knuten till Linnés familj. Byn Hubby hörde till Uppsala universitet, men Linné hade fått besittningsrätt för de två gårdarna 1776, och rätten hade nu gått över till hans döttrar.

Sedan Sara Lisa kom att bli brukare av Hammarby behövde hon ha jordbruksredskap i bohaget. I hennes bouppteckning är ett stort antal åkerbruksredskap nämnda, däribland 39 årder! Man kan fråga sig varför hon hade så många. Hon hade också 12 harvar och 3 vältar.

Det var också en stor skillnad mellan hur mycket djur familjen hade under Linnés tid och hur många Sara Lisa hade sedan hon stod för jordbruket på Hammarby. I Sara Lisas bouppteckning nämns genomgående fler djur än i Linnés. Hon hade 20 kor, 1 tjur, 4 oxar, 9 hästar, 10 svin, 22 får, och dessutom ungdjur, höns, gäss och ankor. Möjligheterna för hushållet att hålla djur hade ökat, liksom behovet av dragdjur i och med att jordbruket skulle skötas. Sara Lisa hade dessutom bin vilka hade ett mycket högt värde. I bouppteckningen uppges hennes 9 bikupor vara värda 36 riksdaler, vilket motsvarade värdet för två normala hästar.[23]

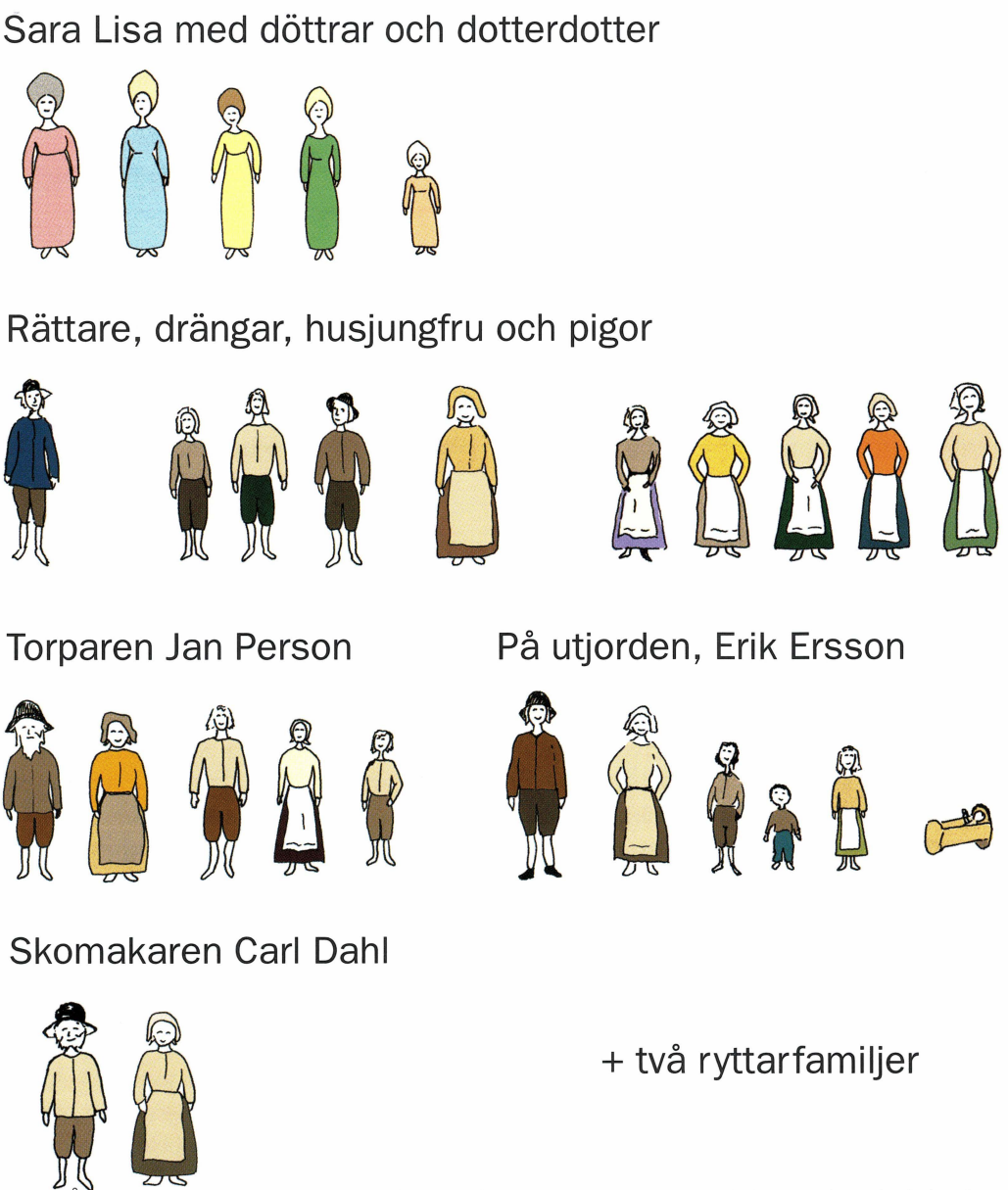

Figur 6. År 1785 var Sara Lisa och hennes döttrar och en dotterdotter bosatta på Hammarby. På gården fanns också en rättare som ansvarade för gårdens skötsel, en husjungfru, tre drängar och fem pigor. Dessutom hörde två torparfamiljer, en skomakarfamilj och två ryttarfamiljer till Hammarby. Teckning Karin Hallgren.

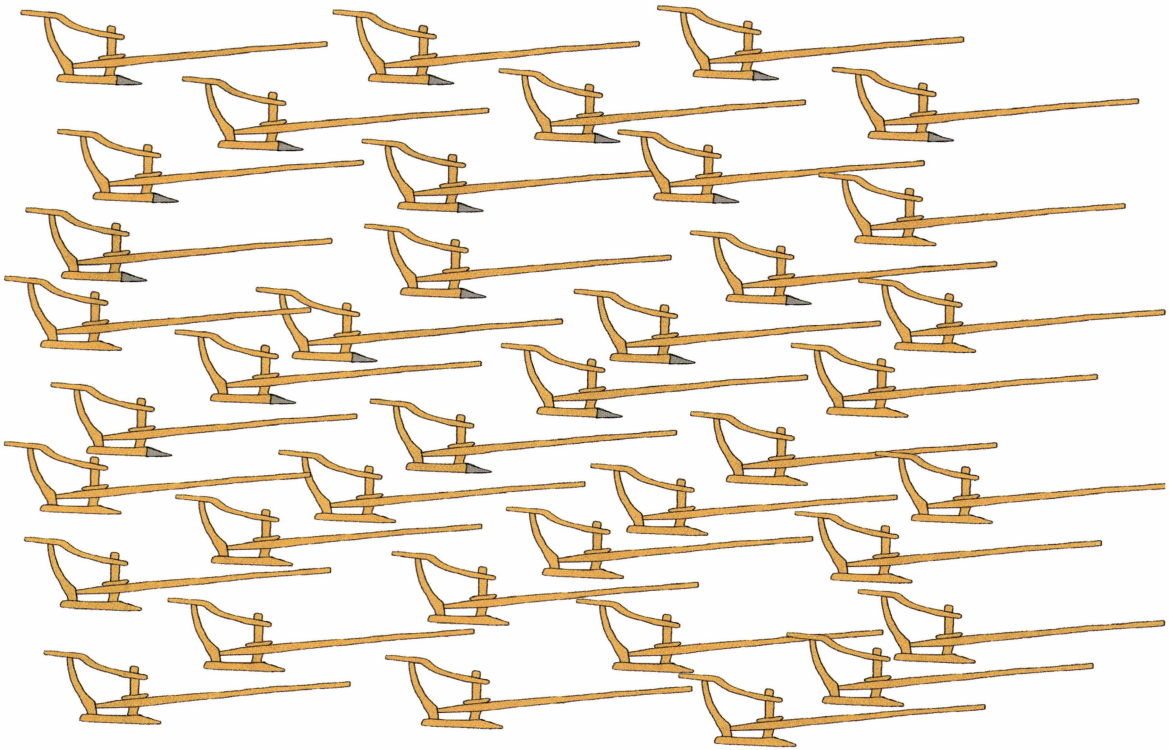

Figur 7. I Sara-Lisas bouppteckning nämns 39 årder. 18 med bill och 21 utan. Teckning Karin Hallgren.

Linné och jordbruket på Hammarby

Linné var intresserad av förbättringar av sin tids jordbruk, men hur engagerad var han i sitt eget jordbruk på Hammarby?

I brev till sin vän Bäck beskriver Linné Hammarby som en plats där han vilade och hämtade krafter.[24] Men Hammarby var också en plats för arbete. Linnés arbete på Hammarby bestod i att undervisa studenter och ordna sina samlingar i museet. I sina självbiografier skriver han bland annat att han år 1769 *läste emällan terminerne uti sitt Museo Hammarbyensi 8 timmar om dagen för utlänningar.*[25] Han tog också emot och visade runt tillfälliga besökare på gården.

Bouppteckningar och mantalslängder visar att Hammarby brukades av frälsebönder med deras egna redskap och dragdjur under Linnés tid. Men även om bönderna utförde arbetet med sådd och skörd, är det mycket möjligt att Linné kan ha haft åsikter om hur jordbruket borde bedrivas och att han hade inflytande över deras arbete.

Enligt Linné själv hade han helt och hållet lämnat över hushållandet till sin hustru Sara Lisa.[26] I Sara Lisas hushållsansvar ingick säkert de kreatur som familjen hade; kor, får, svin och fjäderfä. Förmodligen hölls dessa på Hammarby, framförallt efter att Linné började ha tjänstefolk boendes på gården. När det sedan var dags att byta tjänstefolk och uträtta höstsysslorna på Hammarby föredrog

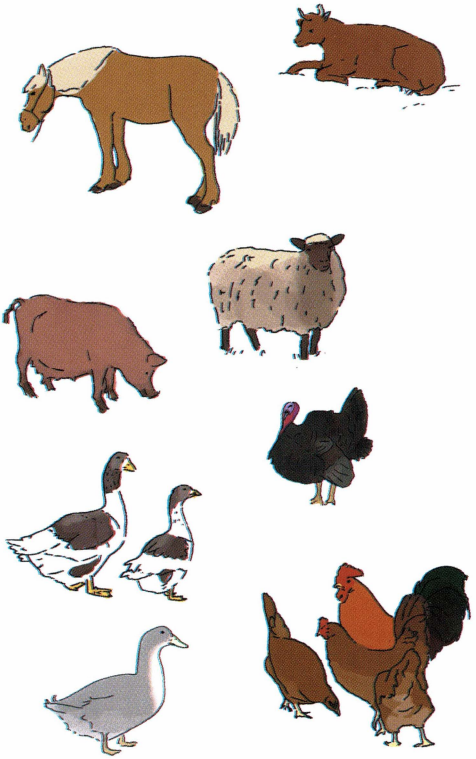

Figur 8. Linné och Sara-Lisa hade hästar, nötkreatur, svin, får, gäss, höns, kalkoner och ankor. Teckning Karin Hallgren.

Linné att dra sig in till Uppsala. Höstsysslorna fick hans hushåll sköta.[29]

Linné på Hammarby – hur mycket var han där?

Linné köpte Hammarby 1758. Men hur mycket var Linné och hans familj på gården? Ett sätt att få reda på mer om Linnés

vistelse på Hammarby är att undersöka hans brevväxling. Förutom att han ibland berättade om Hammarby i sina brev, särskilt i de som han skickade till Abraham Bäck, så kan man använda sig av brevens dateringsort. I de flesta av Linnés brev finns både datum och dateringsort, och i viss mån går det därför att rekonstruera när Linné var i Uppsala och när han var på Hammarby. Naturligtvis har många av Linnés besök på Hammarby inte satt några spår. Man får också ta med i beräkningen att en del av Linnés brev kan ha fått dateringsorten Uppsala även om de skrevs på Hammarby.

Linnés brev berättar både om längre och kortare vistelser på Hammarby. Han kunde färdas fram och tillbaka mellan Hammarby och Uppsala över dagen. Med häst bör resan ha gått på under en timme. Linné gick också sträckan till fots, bland annat med sina studenter under sina växtvandringar, sina *herbationer*. Att gå mellan Uppsala och Hammarby tar inte mer än ett par timmar om man håller en rask takt. Men de gånger Linné skrev i sina brev att han skulle eller hade tagit sig vägen mellan Hammarby och Uppsala, så handlade det om resor med häst och vagn, inte om vandring.[30]

De första beläggen för att Linné vistades på Hammarby är från två möten i samband med storskiftet av Edeby, Hubby och Hammarby 1763. Mötena var 11 och 15 juli. Linné var med på mötena för att försvara sina intressen, bland annat drev han igenom sitt önskemål om en väg för att förkorta resvägen till Stockholm. Några dagar senare, 20 juli, skickade Linné ett brev från Hammarby. Detta är det första av Linnés brev som har Hammarby som dateringsort. När Linné var i Hammarby övervakade han säkert också bygget av huvudbyggnaden som påbörjats året innan. Senast den 2 augusti bör Linné ha varit tillbaka i Uppsala, eftersom han då skickade ett brev daterat i staden. Att det inte finns några spår av tidigare besök på Hammarby innebär naturligtvis inte att Linné inte varit där tidigare. Bland annat åkte han säkert dit för att planera för husbygget som satte igång 1762, men som vi ska se innebar färdigställandet av huset att familjen började vistas allt mer på Hammarby.

År 1764 flyttade Linné ut till *sitt nys upbygde Hammarby* redan i början på sommaren. Enligt sin egen självbiografi hade han drabbats av en *dödelig Pleuritis*, och han behövde därför komma ut till Hammarby för att *hämta luft*.[31] Under sommaren hölls två stora fester på Hammarby, dels Linnés och Sara Lisas silverbröllop 9 juli, dels äldsta dotterns bröllop 12 juli. Linné skickade också fyra brev från Hammarby under juni och juli. Under 1764 trycktes andra upplagan av *Herbationes Uppsalienses* som beskrev Linnés botaniska vandringar tillsammans med studenterna. I denna upplaga hade besöksmålen Hammarby och Sävja lagts till vandringen till Danmarks socken. På Hammarby blev studenterna mottagna i

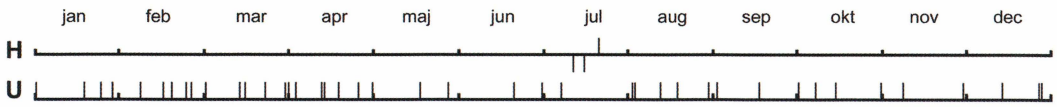

Figur 9. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1763. De uppåtriktade staplarna visar när Linné skickat brev med dateringsorten Hammarby (H) eller Uppsala (U). De nedåtriktade staplarna visar andra belägg för när Linné varit på Hammarby.

trädgården där åtskilliga främmande växter fanns.[32]

År 1765 kom Linné till Hammarby i mitten av maj. Han skrev brev därifrån 2 juni: *idag 14 dagar sedan reste jag på landet, sedan jag legat 4 dagar till sängs, och blef frisk dagen där på.* Därefter skickade Linné brev från Hammarby i slutet av juni, i juli och början på augusti. Den 27 juni skrev han *nu är jag vistande på landet över sommaren,* men han gjorde ändå besök inne i Uppsala och skickade brev därifrån 21 juni samt 12 och 23 juli.

Den 25 juli 1766 skrev Linné till Abraham Bäck *Jag bor nu ständigt öfwer sommaren på landet.* Det är en uppgift som kan tyckas konstig eftersom Linné verkar ha bott på Hammarby över sommaren flera år i rad redan. Den här säsongen på Hammarby började vid pingsten då Linné höll fest för professorerna vid Uppsala universitet. Linné skickade fyra brev från Hammarby, i juni, juli, augusti och september.

År 1767 skickades bara ett brev från Hammarby, och det inte förrän 21 september. Däremot skrev Linné flera brev från Uppsala under sommaren.

År 1768 skickades fyra brev från Hammarby, två i juli och två i augusti.

Från år 1769 finns det belägg för att familjen inte bara använde Hammarby under sommaren. Det här året var Linné ute på Hammarby i mitten på maj. En vecka senare, 21 maj, var det invigning av Linnés museum på Hammarby. I juli fick Linné besök på gården av kronprins Gustaf, senare Gustaf III. Breven visar att Linné var på Hammarby även i augusti. I början på oktober stannade Linné till på Hammarby efter en resa till Stockholm, gården låg ju på vägen. Den 8 november var Linné ensam i staden, döttrarna var på Hammarby medan Sara Lisa och sonen var i Falun.

År 1770 var Linné ute på Hammarby redan under vintern, 20 januari och 14 februari. I mitten på juni var Linné på väg från Uppsala till Stockholm. Linné planerade att låta sina bönder skjutsa honom på resan, men först stannade han till några dagar på Hammarby. Enligt ett brev som han skrev till Bäck beräknade han vara tillbaka från Stockholm och ute på Hammarby vid midsommartiden. Linné

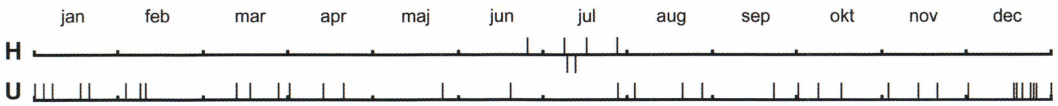

Figur 10. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1764.

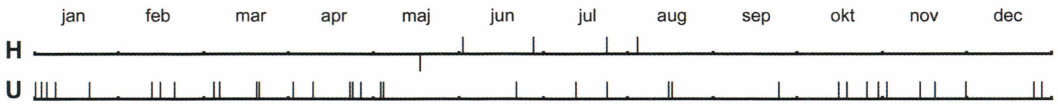

Figur 11. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1765.

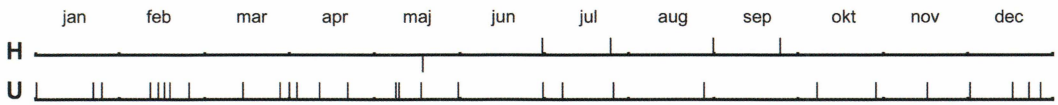

Figur 12. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1766.

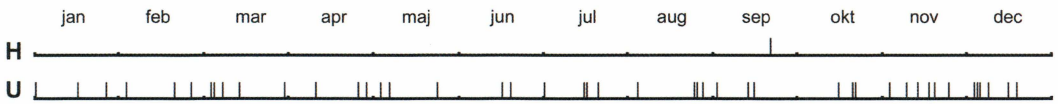

Figur 13. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1767.

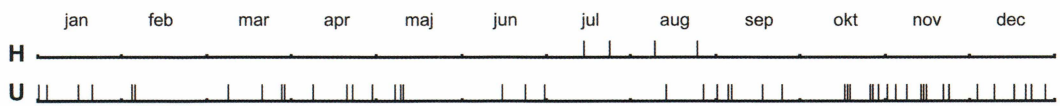

Figur 14. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1768.

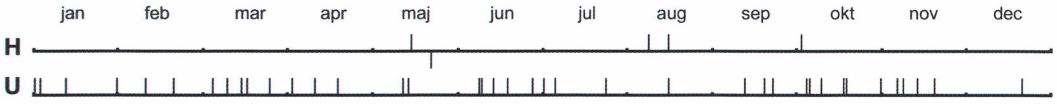

Figur 15. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1769.

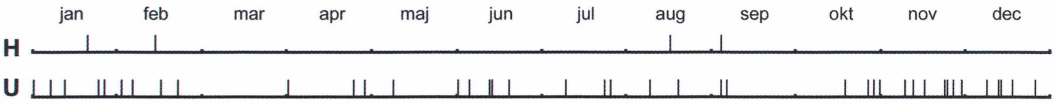

Figur 16. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1770.

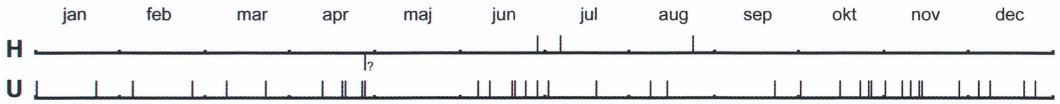

Figur 17. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1771.

skickade också brev från Hammarby i augusti och i början av september.

År 1771 planerade Linné att åka ut till Hammarby 27 april. Han skulle hämta ett manuskript som Bäck glömt vid ett tidigare besök. Linné beskrev det som en farlig färd, broarna stod under vatten och en av frälsebönderna på Hammarby hade med nöd och näppe lyckats ta sig in till Uppsala någon dag tidigare. Linné var sedan på Hammarby under juni, juli och augusti, men han var också ofta inne i Uppsala. Han skrev bland annat att han var *inne* (i Uppsala) *ett par timmar till Murrays disputation.*[33] Det framgår av brevet att han åkte vagn, på tillbakavägen. Hur han tog sig dit står inte.

Även 1772 var Linné ute på Hammarby redan tidigt på året. Han var där i både januari, februari och mars. Den 3:e mars skrev Linné att Sara Lisa och barnen hade åkt till Uppsala dagen innan. De skulle komma tillbaka nästa dag. Linné skulle åka till staden några dagar senare men han var ovillig att åka i det dåliga väglaget. I början på juni skrev Linné ett brev till Bäck från Uppsala i vilket han berättade att *jag bör nödwändigt en dag i weckan wara wid academien, fast jag reser ut samma dag om aftonen.* Linné skickade flera brev

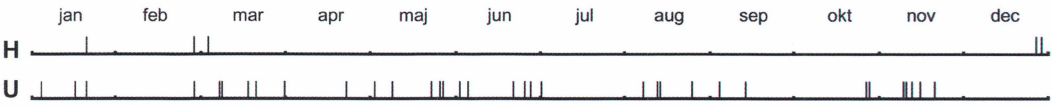

Figur 18. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1772.

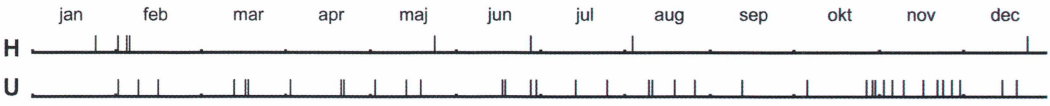

Figur 19. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1773.

från Uppsala under sommaren, men av dem som är bevarade är alla skrivna i Uppsala. Först i december skickade han brev från Hammarby igen. Dessa är daterade 26 och 28 december. Troligen vistades familjen på Hammarby över julen.

År 1773 skickade Linné ett brev från Hammarby 23 januari. Kanske hade familjen dröjt sig kvar på Hammarby ända sedan julen. Linné skickade också brev från Hammarby i februari. 17 mars skrev Linné ett brev till den italienske naturforskaren Giovanni Antonio Scopoli. Linné hade läst Scopolis bok med stort intresse och berättade att han skulle läsa den igen när han fick komma ut och vara ensam på sitt lantställe. Breven visar att Linné var ute på Hammarby i slutet på maj och i slutet på juni. Under sommaren anlade Linné den sibiriska trädgården, och 3 augusti skrev Linné om den i ett brev. 19 december skrev Linné till Bäck att han skulle återsända *Rethzii rön* så snart han fått resa till Hammarby för att återse *mine Exemplar* (samlingarna i museet). Han måste ha rest strax därefter för redan 23 december skickade han ett brev från Hammarby. Kanske stannade familjen på Hammarby över hela julen och nyåret

År 1774 skickade Linné ett brev från Hammarby 1 januari, därefter begav han sig till Uppsala. I mars var Linné i Stockholm *såsom ledamot i Bibel-Commissionen* och när han var på hemväg 3 april stannade han, som vid tidigare tillfällen, till på Hammarby. Linné var också på Hammarby i maj. I ett brev som Linné skickade från Uppsala 5 juni skrev han att *om åtta dagar slipper jag härifrån till Hammarby*. 16 september skrev Linné att hans hushåll skulle vara på Hammarby 1 oktober för omskifte av tjänstefolk och uträttande av höstsysslorna. Under de utsikterna

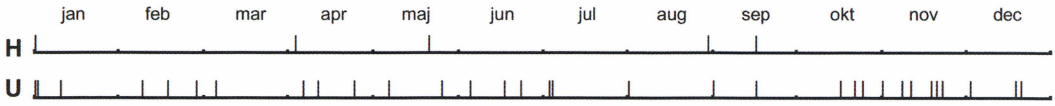

Figur 20. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1774.

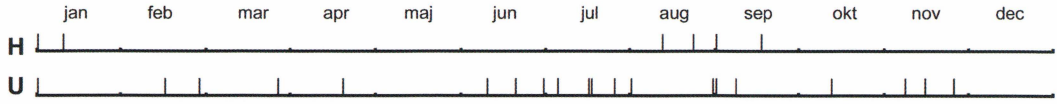

Figur 21. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1775.

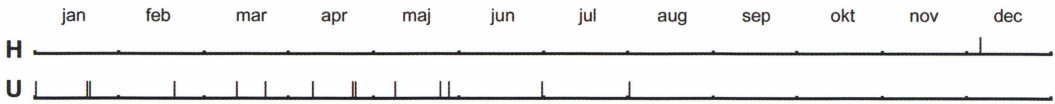

Figur 22. Linnés brev från Hammarby och Uppsala 1776.

fördrog Linné att flytta in till Academien och logera i Uppsala.

År 1775 skickade Linné brev från Hammarby i januari, augusti och september.

År 1776 skrev Linné inte längre så många brev. Bara ett av hans brev har Hammarby som dateringsort. Detta var skickat 5 december. Men förmodligen vistades han ändå på Hammarby. I ett brev till Bäck i augusti skriver han att körsbären är mogna och att han ätit mycket smultron.

Sammanfattning

Genomgången av Linnés brev visar att Linné och hans familj utnyttjade Hammarby alltmer med åren. Det första belägget för att Linné vistades på Hammarby är från 1763. Förmodligen var det först när familjen ordnat en bekväm tillvaro för sig på Hammarby som man bodde där ute under hela somrarna. Efter att Linnés samlingar flyttats ut till Hammarby reste han ofta dit även under vintern. Ibland var han ute på Hammarby på egen hand, ibland var familjen på Hammarby medan Linné vistades i Uppsala.

Listan som presenterats här kan säkert kompletteras med ytterligare källmaterial för att få en mer heltäckande bild av Linnés och hans familjs vistelse på gården.

Hammarby – åkrar, ängar och betesmarker

Landskapet omkring Hammarby gjordes till kulturreservat 2007. Syftet med reservatet är att lyfta fram de spår som finns kvar i landskapet sedan Linnés tid, men också att göra varsamma rekonstruktioner så att landskapet så småningom kommer att närma sig det utseende det hade under 1700-talet. Men hur såg då landskapet på Hammarby ut under Linnés tid och hur sköttes markerna?

En viktig hjälp för att förstå hur landskapet på Hammarby sett ut är kartan som gjordes över Hammarbys och två grannbyars marker 1763. Detta var fem år efter att Linné hade blivit ägare till Hammarby. Huvudbyggnaden, som skulle bli familjens bostad, höll på att uppföras. Linné deltog i ett par av mötena i samband med att kartan upprättades, och protokollet från mötena är det första belägget för att Linné vistades på Hammarby. Ett spår som vi vet att Linné satte i landskapet i samband med storskiftet och som är markerat på kartan och som faktiskt är synligt än idag, är vägen som går rakt söderut från gården. Denna anlades på Linnés initiativ för att förkorta vägen till Stockholm.

Hammarbys bebyggelse

Den äldre bebyggelse som finns på Hammarby idag består av en huvudbyggnad med två flyglar, Linnés museum uppe på höjden, samt en spannmålsbod från mitten av 1800-talet. Denna byggdes om till bostad åt en tillsyningsman vid slutet av 1800-talet. Tidigare fanns också bland annat stall, fähus, lador och smedja på gården, men all denna bebyggelse revs vid sekelskiftet 1900.

Gårdstomten

Gårdstomten var centrum i jordbruket. Här låg dels boningshusen, dels byggnader för djuren med tillhörande gödselstack, samt olika förrådsbodar. Bebyggelsen på större gårdar i Uppland var uppdelad i en mangårdsdel med boningshus, brygghus, bagarstuga och förvaringsutrymmen, och en ladugårdstomt med fähus, fårhus, svinhus, foderhus och ladugård. Utanför dessa låg spannmålsbod, stall, smedja och bastu.[34] Det här förhållandet bör ha gällt även på Hammarby. Tyvärr ger kartan från 1763 inte så mycket ledning till bebyggelsen på Hammarby. Över gårdstomten har vägar markerats, men inga hus utöver huvudbyggnaden.

Var bodde frälsebönderna?

Det är inte klart var Linnés frälsebönder bodde. På många andra herrgårdar i Uppsalatrakten var det vanligt att frälsebönderna hade egna bondgårdar som låg vid sidan av huvudgården.[35] Det är möjligt att det kan ha varit så även på Hammarby, men det har inte hittats några belägg för det, varken skriftliga eller i form av husgrunder. Det är också möjligt att

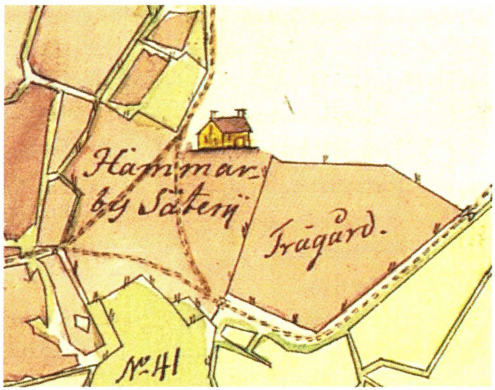

Figur 23. Kunskapen om bebyggelsen på Hammarby under Linnés tid är begränsad. På kartan över Hammarby från 1763 finns bara ett hus markerat på tomten. LMV B13-8:1, 1763/1764.

frälsebönderna bodde i någon av flyglarna. Under slutet av 1800-talet användes delar av flyglarna som bostad åt gårdens tjänstefolk. De kan ha använts som bostäder också under Linnés tid, antingen åt Linnés familj och tjänstefolk, eller kanske åt frälsebönderna.

Hammarbys trädgård, kålgård och humlegård

Området öster om Linnés mangårdsbyggnad räknas idag som Hammarbys park. På 1760-talet låg här en *trägård*, det vill säga en fruktträdgård.[36] Denna finns också markerad på kartan från 1688.[37] Trädgårdar var vanliga på sätesgärdar och i andra högreståndsmiljöer och gav platsen en ståndsmässig karaktär. Till gården hörde också en humlegård vilken låg inne på kronoparken, ca 150 m nordost om huvudbyggnaden.[38] Humlegården finns markerad redan på 1688 års karta och sägs då vara *temmeligen god*.[39] Humlegården finns också med på 1793 års karta över Kronoparken.

Grönsaker odlades inom så kallade *kålgårdar* eller *kåltäppor*, vilka ofta låg i närheten av bebyggelsen. I Hammarby låg två täppor strax väster om gården, dessa kan ha varit kåltäppor.[40] De två täpporna var åtskilda av en gärdesgård. En sådan uppdelning brukade göras om kålgårdsdelarna hörde till olika hushåll. Ett exempel på det är Edebys kål- och humlegårdstäppor som enligt kartan var avdelade med gärdesgårdar så att varje gård fick var sin del (se fig 25). En möjlig förklaring till uppdelningen av Hammarbys kålgård skulle kunna vara att de två frälsebönderna brukat var sin del.

Halva ytan av de två täpporna är rosafärgad på kartan, den omges av en yta med grön färg. Den gröna färgen användes vanligtvis till mark som inte var uppbrukad, till exempel till diken och impediment. Inom täpporna kan den gröna ytan ha varit bevuxen med fruktträd och bärbuskar. Antagandet stöds av en skiss från 1839 med utsikt över Hammarby från väster. Denna visar odlingsland med

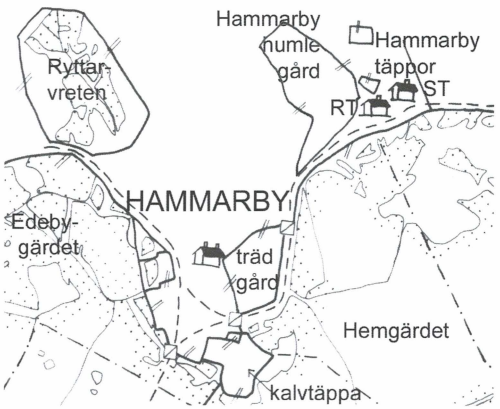

Figur 24. Humle, frukt och grönsaker odlades oftast inom egna odlingsland. Strax öster om Hammarbys huvudbyggnad ligger det som idag är park. Under 1600- och 1700-talet var detta en fruktträdgård. Väster om gården låg två täppor som förmodligen var kåltäppor, det vill säga odlingsland för köksväxter. Ungefär 200 meter nordost om gårdstomten låg Hammarbys humlegård. Här låg också två små odlingsland, Hammarby täppor, som kan ha använts av de två ryttarfamiljerna. Kartöverlägg efter LMV B13-8:1 1763/1764 och B13-8:2 1789–91/1791.

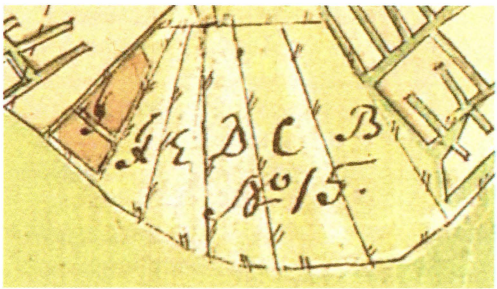

Figur 25. Till vänster är ett utsnitt från 1763 års karta över Hammarbys kåltäppor, nedan Edebys kål- och humlegårdstäppor från samma karta. LMV B13-8:1, 1763/1764.

buskar och träd i bakgrunden (fig. 26).[41] Edebys kål- och humlegårdstäppor har å andra sidan färgats helt gröna, med undantag av den del som hörde till gården G, i vilken två odlingsland har markerats. Troligen har lantmätaren gjort skillnad på kål- och humlelanden, så att kållanden färgats rosa medan humleodlingen färgats grön.

Kåltäpporna finns inte med på den äldre kartan över Hammarby från 1688. Det kan innebära att de tillkommit sedan dess. Det har spekulerats i om de till och med anlagts av Linné,[42] men att kåltäpporna saknas på den äldre kartan behöver inte innebära att det inte fanns några täppor under 1600-talet. På äldre kartor utelämnades ofta kålgårdarna.[43]

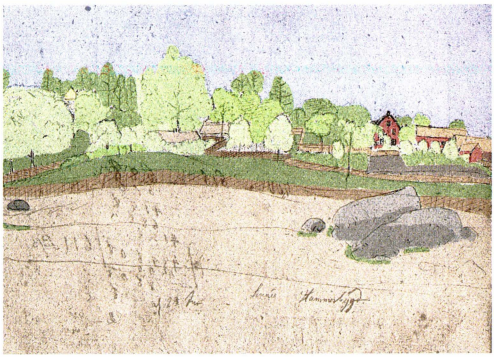

Figur 26. Skiss av Daniel Müller från 1839, här tolkad och kolorerad av Karin Hallgren. På bilden ser man över Hammarby från väster. Framför Hammarbys bebyggelse ligger kålgården med odlingsland, fruktträd och bärbuskar. Utanför kålgården ligger den nyligen inhägnade trädgården, kallad Ridderbjelkska trädgården. Denna anlades av Linnés dotterdotters son Mauritz Ridderbjelke, som senare tog över gården. I förgrunden syns Hammarbys åkergärde Edebygärdet med stenblock. Husen på bilden kan motsvara följande hus som finns med på en uppmätning från 1879 (sett från vänster): Linnés museum, eventuellt ett hus som kan vara ett komplex med brygghus, källare och ishus, intendentbostaden (tidigare spannmålsbod), huvudbyggnaden, västra flygeln, stallet samt ett får- och hönshus. Uppsala universitetsbibliotek.

Hammarbys åkrar

Hammarbys åkrar bestod enligt lantmätaren vid 1763 års förrättning, av 70 tunnland (ca 35 ha) hårdbrukad lera, med inslag av grund- och jäsjord (jäsjord = lös och finkornig, ofruktbar jord, SAOB).

Tvåsädesbruk

Under 1700-talet brukades åkern i Hammarby i tvåsäde. Tvåsäde innebär att bara halva åkerarealen besåddes varje år. Det var det vanliga trädessystemet i östra Mellansverige. Av Hammarbys totalt 70 tunnland åker besåddes ungefär hälften varje år, resten vilade det vill säga låg i träda. På trädan kunde djuren gå och beta och hägnaden mellan de två åkergärdena var därför viktig för att inte djuren skulle komma in i sädesgärdet. I Uppland hade man svart träda, det vill säga man bearbetade trädan flera gånger under säsongen. Vid bearbetningen av trädan användes årder. I Skåne och i Västsverige hade man istället grön träda. Där bearbetade man inte åkern under sommaren utan man lät ogräset växa. Fördelen med svart träda var att man höll nere ogräsförekomsten, och när det blev mindre konkurrens med ogräsen växte säden bättre. Fördelen med den obearbetade gröna trädan var att djuren kunde beta av ogräset som växte på åkern under sommaren. På den svarta trädan blev det inte så mycket bete för djuren på själva åkerytan, däremot kunde de hitta bete i diken, på renar och på åkerholmar.

Hammarbys gärden

I den enklaste formen av tvåsäde är åkern indelad i två gärden som omväxlande besås och trädas. Hammarbys åkerareal var däremot uppdelad på fyra gärden. Två av gärdena, Ekesgärdet och Edebygärdet låg

väster om gården och skildes åt genom en tvåsädeshägnad. I de två övriga gärdena, Norra gärdet och Hemgärdet, låg Hammarbys och Hubbys åkrar i ägoblandning före storskiftet 1763. Skiftet av Hemgärdet, sydost om Hammarby, resulterade i två sammanhållna skiften, ett för Hammarby och ett för Hubby. Man försökte göra en liknande delning i Norra gärdet, nordost om Hammarby men då lyckades man inte komma överens. Resultatet blev att Hammarbys och Hubbys åkrar fortsatte att ligga i ägoblandning i detta gärde, med fyra skiften vardera.

Utsädesomgångarna
Åkerarealen på den trädade respektive den odlade åkerytan var inte riktigt lika stor. Till den ena årvägen hörde Ekesgärdet, Hemgärdet och en vret norr om Edebygärdet kallad Ryttarvreten. Tillsammans utgjordes denna årväg av 32,5 tunnland åker. Till den andra årvägen hörde Norra gärdet och Edebygärdet vilka var på sammanlagt 37,5 tunnland. I gengäld bedömde lantmätaren den första utsädesomgången som något bättre än den andra. På en skala mellan 1 och 4, där 1 utgjordes av den bästa åkern, utgjordes första utsädesomgången till största delen av åker av 2:a graden, medan andra utsädesomgångens bestod av ungefär lika mycket av 2:a, 3:e och 4:e gradens åker. Skillnaden i storlek mellan årvägarna kan därför ha jämnats ut, så att skörden blev ungefär lika stor varje år.

Hägnadslag
Uppsalaslätten var fattig på gärdselvirke. För att minska hägnadsbehovet var Hammarby och de angränsande byarna Hubby, Edeby och Ängeby involverade i ett gemensamt hägnadslag. I ett hägnadslag hade man ingen hägnad i gränsen mellan byarna utan bara i gränsen mellan den odlade och den trädade åkern. När byns djur betade trädan kunde de även gå in på intilliggande byars trädade åker. Hägnadslaget förutsatte att de angränsande byarna hade samma trädesrytm i de gemensamma gärdena, liksom att man inte släppte ut djuren för efterbete på åkern förrän skörden hade bärgats även från grannens åker.

Hammarbys ängsmark

Hammarby hade sin ängsmark längs med Funboån, nedanför åkrarna i Norra gärdet, öster om Hubby. Ängsgärdet var gemensamt för Hammarby och Hubby. Redan på den äldsta kartan från omkring 1660 framgår hur ängen var delad mellan de två enheterna. De hade 9 långsmala ängstegar var. Den här uppdelningen gjorde att Hammarby och Hubby fick lika stor andel i den bättre och den sämre delen av ängen och kunde räkna med skörd både under blöta somrar och under somrar med torka.

Inget storskifte av ängsmarken
Vid storskiftet 1763 gjorde man ingen förändring av tegindelningen i ängsmarken.

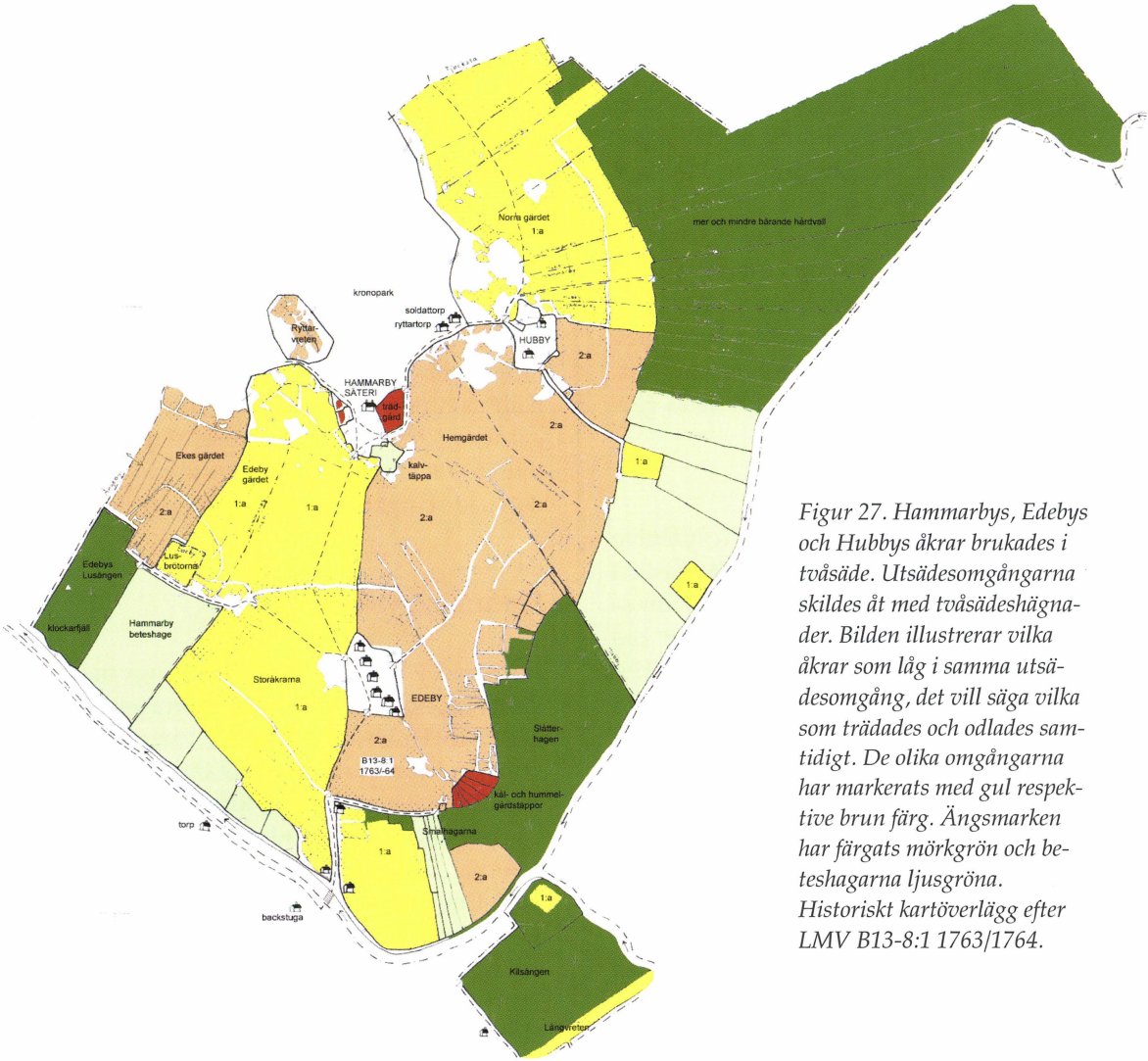

Figur 27. Hammarbys, Edebys och Hubbys åkrar brukades i tvåsäde. Utsädesomgångarna skildes åt med tvåsädeshägnader. Bilden illustrerar vilka åkrar som låg i samma utsädesomgång, det vill säga vilka som trädades och odlades samtidigt. De olika omgångarna har markerats med gul respektive brun färg. Ängsmarken har färgats mörkgrön och beteshagarna ljusgröna. Historiskt kartöverlägg efter LMV B13-8:1 1763/1764.

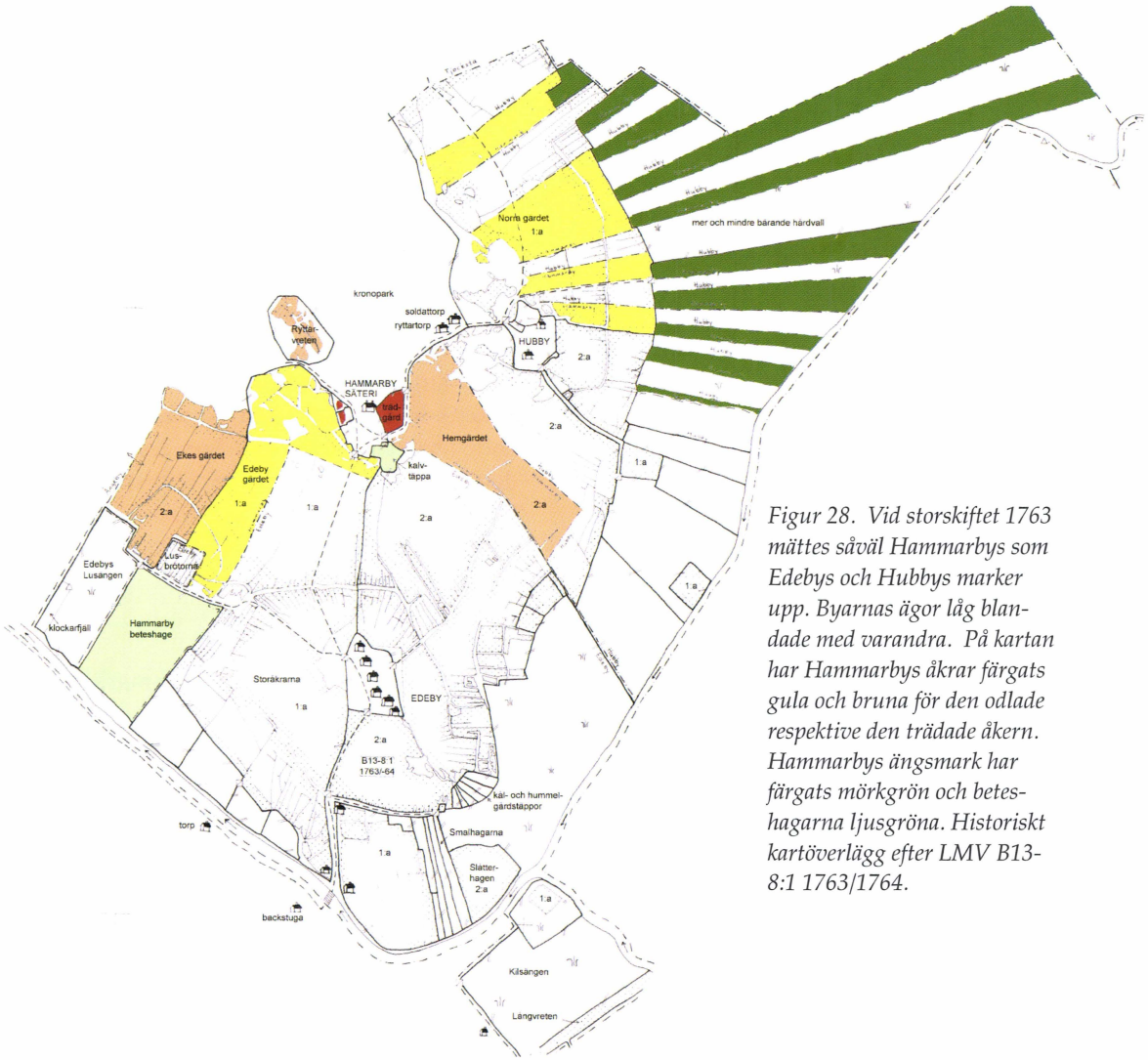

Figur 28. Vid storskiftet 1763 mättes såväl Hammarbys som Edebys och Hubbys marker upp. Byarnas ägor låg blandade med varandra. På kartan har Hammarbys åkrar färgats gula och bruna för den odlade respektive den trädade åkern. Hammarbys ängsmark har färgats mörkgrön och beteshagarna ljusgröna. Historiskt kartöverlägg efter LMV B13-8:1 1763/1764.

Linné hade gärna sett att Hammarby och Hubby hade fått var sitt sammanhållet ängsskifte, men det gick inte bönderna i Hubby med på. De ansåg att ängen hade alldeles för ojämn bördighet för att den skulle gå att dela upp på ett rättvist sätt. Hubbybönderna fick sin vilja igenom, men Linné fick inskrivet i protokollet att han hade *önskat at Delning måtte sjedt efter öretal i ängen båda dessa gårdar emellan, men som Grannarne härmed protesterade lemnas detta orört tills vidare.*

Ängens storlek och avkastning

Hammarbys ängsmark var på 47,5 tunnland vilket var mindre än åkerarealen. Jämfört med en svensk normalgård var ängens förhållande till åkern liten. Förhållandet är typiskt för slättområden där jordbruket var inriktat mot spannmålsodling.

På varje tunnland av Hammarbys äng kunde i genomsnitt 1,5 lass hö skördas, sammanlagt 71 lass per år (1 lass=350 kg).[46] Till Hammarby hörde också en ängsteg i grannbyn Ängebys västra ängsgärde som gav 1,5 lass hö. Tillsammans gav ängarna ungefär 73 lass hö. Man brukar uppskatta att fyra lass hö räckte för att föda en ko över vintern i Mälardalen, för en häst gick det åt något mer. Höet från Hammarbys ängar borde därför ha räckt till att föda ungefär 18 kor. Det kan inte ha varit tillräckligt för att föda både Linnés och frälseböndernas djur. Säkert kompletterades höet med halm, men man kan också ha köpt extra hö.

Enligt 1688 års karta över Hubby och Hammarby gav Hammarbys äng drygt 140 lass hö, det vill säga dubbelt så mycket som finns angivet på 1763 års karta. Skillnaden mellan uppgifterna skulle kunna bero på att ängsmarken blivit utmagrad under perioden och därför gav lägre skörd. Bara 300 meter från Hammarbys och Hubbys ängsmark låg Lövstas äng Dyn. Enligt en uppmätning från 1748 hade denna tidigare varit av en sidländ (det vill säga fuktig eller sank) äng med starrbotten (rikligt starrbevuxen). Men enligt beskrivningen i kartan hade Dyn förändrats. På några års tid hade den förvandlats till en tuvig och mosslupen hårdvall, det vill säga äng av en torrare typ.[47] Det är möjligt att Hammarbys äng förändrats på ett liknande sätt.

Ängens beskaffenhet

Hammarbys och Hubbys ängsmark var enligt storskifteskartan en mer eller mindre bärande hårdvall. Kartorna beskriver inte vegetationen, men förmodligen liknade den växtligheten på grannbyarnas ängsmarker. Flera av dessa finns beskrivna i olika kartprotokoll.

Söder om Hammarbys och Hubbys ängsmarker låg Norrbys ängar. Dessa bestod av moss- och starrbotten.[48] Nordost om Hammarbys och Hubbys äng låg Lövstas ängar av vilka en del var torra och en del blöta. På de blötare ängarna växte starr och fräken, de torrare ängarna var tuviga och mosslupna med inslag av enbuskar.[49] I Ängeby, väster om Hammarby,

beskrivs ängen som en skarp hårdvall, det vill säga en mager hårdvall. Närmast ån var den skarpt tuvig och oduglig. En del av den sämsta delen hade därför hägnats in till beteshagar.[50] Norr om Hammarbys och Hubbys ängsmark låg Tjockstas ängar. Närmast gränsen mot Hammarby bestod dessa av en sämre och mindre bärande vall. I ett kartprotokoll från 1768 berättas det att gräset på denna vall blev angripet av en slags maskar nästan varje år, vilket försämrade gräsväxten ytterligare.[51] Gräsmaskar var också ett stort problem på Kungsängen utanför Uppsala, vilket Linné uppmärksammade under herbationen till Danmarks socken 1760.

Antagligen liknade Hammarbys äng de omgivande byarnas. I de blötare delarna som låg ner mot vattendragen bör den ha varit starr- och fräkenbevuxen. I de torrare delarna var den förmodligen magrare, kanske med inslag av enbuskar.

Sara Lisa låter köra in höet

Linnés son, Carl von Linné den yngre, berättar i sin avhandling Blomsteruret om hur Sara Lisa frågade Linné om det skulle vara uppehållsväder så att hon kunde låta köra in sitt hö. Linné ska då ha tittat till växten *Calendula pluvialis* med vilken man enligt Linné kunde förutspå vädret. Växten hade öppnat sig, alltså skulle det inte bli regn. Senare visade det sig att det i alla fall blev lite regn, vilket upprörde Sara Lisa. Fast när Linné tittade ut hade regnet redan upphört.[52]

Episoden ska ha inträffat under Carl den yngres barndom. Frågan är om den kan ha utspelats på Hammarby. Han var 17 år när Hammarby köptes och det dröjde förmodligen ytterligare en tid innan Sara Lisa kan tänkas ha tagit in något hö på gården. Om händelsen verkligen inträffade under Carls barndom är det troligare att det var höet till djuren i staden som skulle köras in.

Lövtäkt

När djuren var stallade under vintern fodrades de framförallt med hö, men också med halm och löv. Lövtäkten kunde bedrivas både på inägan och på utmarken. I Uppland skördades lövet genom hamling vilket innebär att kvistar kapades från träden med några års mellanrum. Det var framförallt ask och lind som hamlades, men nästan alla lövträd dög som lövfoder.

Vid lövtäkten använde man sig ofta av en särskild lövkniv eller *lövskära*. Två sådana finns omnämnda i bouppteckningen efter ryttaren Anders Hammar på det ena av de två ryttartorpen under Hammarby.[53]

Lövtäkt bedrevs också bland bönderna i Danmarks socken. I ett brev till jägeristaten 1768 skrev prästen i Danmark om den svåra missväxten under sommaren. För att i någon mån mildra effekterna av missväxten önskade bönderna få tillåtelse

att bryta löv på sockenallmänningen, det vill säga skogsområdet Lunsen. I ett brev daterat i september samma år, intygade skogvaktaren att det fanns tillräckligt med lövskog på sockenallmänningen för att den skulle tåla lövtäkten.[54]

Hammarbys beteshagar

Traditionellt var utmarken den viktigaste betesmarken för kreaturen. För Hammarbys och de omgivande byarnas del bestod utmarken dels av kronoparken norr om Hammarby, dels av sockenallmänningen Lunsen. Djuren kunde också beta den trädade åkern med dess diken och impediment liksom ängsmarken efter att höet hade bärgats. För att öka betesarealen ytterligare hade såväl Hammarby som grannbyarna Hubby, Edeby, Ängeby, Lövsta och Tjocksta hägnat in beteshagar. Trots beteshagarna berättar kartmaterialet att det var ont om bete för djuren i byarna (tex Ängeby 1640 och Tjocksta 1640 och 1695).

Hammarbys beteshage låg i den sydvästra delen av ägorna, mellan det så kallade Ekesgärdet och Sävjaån. Betet i hagen var medelmåttigt.[55] Vegetationen i Hammarbys hage beskrivs inte på kartorna, så vi tar återigen hjälp av uppgifter från omgivande byar.

Vegetation i Ängebys beteshage
Bara 300 meter från Hammarbys beteshage låg Ängebys hagar. Dessa hade *tagits upp ur ängsmarken*. Enligt 1707 års karta var marken alldeles för dåligt bärande som ängsmark, men den gav inte heller så mycket bete. På kartan berättas att de hade ett mycket ringa värde som betesmarker.[56]

I början på 1700-talet var vegetationen i Ängebys hagar hårt präglad av betesutnyttjandet. Det fanns några enstaka enbuskar och marken täcktes av skarpa, det vill säga magra tuvor och "vitmossa". Förmodligen var det inte vitmossa (*Sphagnum*) som avsågs i protokollet, utan renlav. Begreppsförvirringen när det gäller vitmossa rådde redan på 1700-talet.[57]

Vegetation i Hubbys beteshage
Hubbys beteshage låg invid Funboån. Enligt en karta från 1660 var den inre delen av hagen tuvig och enbuskbevuxen, resten gav bättre bete.[58]

Vegetation i Lövstas beteshage
Även i Lövsta bestod hagarna av det som *af ängen till Beteshagar är instängdt*. Dessa beteshagar låg precis sydost om Lövstas bytomt. Kartmaterialet berättar att betet *uti torra somrar är nog swagt*.[59]

År 1747 vandrade Linné med sina studenter vid Lövsta. Lövsta ägdes av Baron Sten Carl Bielke, som liksom Linné var naturforskare. Bielke ägnade sig mycket åt praktiska försök och försöksodlingar. Några år före exkursionen hade han låtit hägna in och betesfreda en torr backe. Tidigare hade denna bara varit bevuxen

med ljung, men sedan den betesfredades hade gräs *förkvävt* nästan all ljung. Linné konstaterade att detta var enda sättet att göra en ofruktsam mark bärande.[60]

Vegetationen i Tjockstas beteslöt
I Tjocksta fanns en beteshage kallad *Löten*. Denna betades vid storskiftet 1758,[61] men åtta år senare berättas det att hagen betesfredats. Under den tid då hagen betesfredats hade vegetationen haft möjlighet att *rota sig*, och hagen hade fått samma gräsväxt som den angränsande ängen. Byborna ville därför börja använda även Löten som ängsmark. Det gjordes därför ett tillägg till den tidigare skiftesförrättningen, i vilken Löten, som tidigare varit oskiftad, delades upp mellan byborna.[62] Markanvändningen kunde alltså gå från ängsmark till betesmark, vilket vi sett tidigare, men betesmark kunde också övergå/återgå till ängsmark.

Vegetation i Hammarbys beteshage
Hammarbys grannbyars beteshagar var enligt uppgifterna i kartmaterialet magra och hårt betespräglade. De hade inslag av enbuskar och marken var delvis täckt av renlav och ljung. Samma förhållanden bör ha gällt även för Hammarbys beteshage.

Kalvtäppan
Intill gårdstomten hade Hammarby en liten kalvtäppa. Denna var avsedd för gårdens kalvar och andra smådjur som man behövde ha extra uppsikt över. Kalvtäppan finns även markerad på en äldre karta från 1688.[63]

Fiske

Till viss del gick Hammarbys gräns i Sävjaån. Det var inte så mycket med fisket i ån, däremot fångade man en del kräftor.[64]

Skogsmark

Den traditionella användningen av skogen eller utmarken var som betesmark för djuren under sommaren. Det var också på utmarken man hämtade virke, gärdsel och ved.

Kronoparken
Norr om Hammarby ligger ett skogsområde som är ungefär 50 ha stort. Jordmånen består av morän och berg. De två gårdarna Hammarby och prästgården och de tre byarna Hubby, Tjocksta och Ängeby ligger som en krans runt skogsområdet.

Under Linnés tid var skogsområdet en kronopark. Denna var bara en av flera kronoparker inom Uppsalas fredsmil. Det ursprungliga syftet med kronoparkerna var att de skulle användas vid kungliga jakter. För alla andra rådde det förbud att jaga inom kronoparkerna. Dessutom fanns

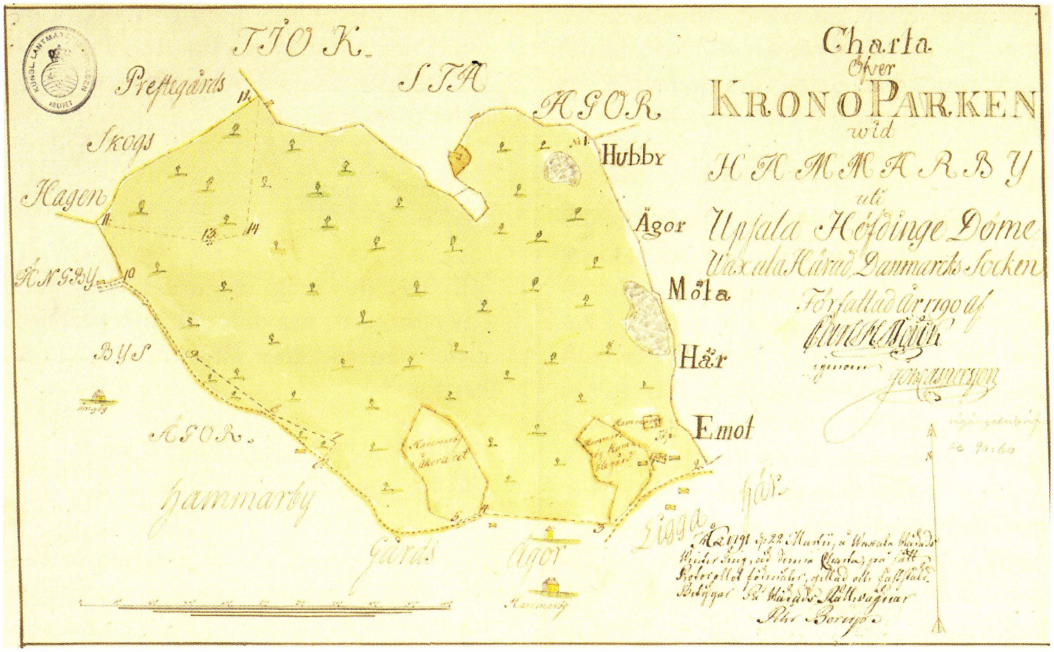

Figur 29. Kartan över kronoparken, norr om Hammarby är från 1789–91. Syftet med kartan var att klargöra gränsen mellan kronoparken och omgivande byar. På avmätningen finns Ryttarvreten, en humlegård och två mindre täppor markerade. Dessa hörde till Hammarby men låg ute på kronoparken.
På kartan finns också flera byggnader utsatta, både på kronoparken och innanför gränsen till inägomarken.
LMV B13-8:2, 1789–91/1791

det begränsningar i användningen av virke och ved. Allt mast- och ektimmer var kronans egendom, och ved och virke till gärdesgårdar och hus fick köpas från annat håll. Avsaknaden av skog nämns på flera av kartorna över de omkringliggande byarna och gårdarna.[65] På kartan över Ängeby från 1707 sägs att: *Eftersom ingen utmark finnes till detta hemman måste all skog som tarvas från andras ägor förskaffas.*[66] Samma sak sägs om byn Hubby: *Ingen skog finnes till denna By, utan måste åboerne långwäga förskaffa sig både timber, Gärdsel och Bränsell.*[67]

Jakt, virke och ved

I mitten av 1700-talet var jakten, som var det ursprungliga syftet med kronoparkerna, inte längre lika betydelsefull för kronan. Däremot var det fortfarande förbjudet för allmogen att jaga eller fånga djur i kronoparkerna.[68]

Virket i parkerna var inte heller tillgängligt för de närboende. Efter en storm våren 1795 skickades en kungörelse ut som gjorde klart att böter väntade den som hämtade eller bortförde någonting från kronoparkerna runt Uppsala.[69] Däremot kunde virket i kronoparkerna användas för ändamål som kunde räknas som *rikets förnödenheter*. När Kuggebron renoverades 1780, hämtades virke i Hammarbys och Krislinges kronoparker.[70]

Förutsättningarna att hämta ved i kronoparken var bättre för de kringboende, men de fick inte ta några friska träd, utan bara lågor, stubbar och ris. Enligt kungliga skogsordningen ledde bortförseln av riset till att mulbetet förbättrades, och det sågs som positivt. Däremot fick man inte hämta någon ved i parken förrän man fått tillstånd av länsjägmästaren.[71]

Skogvaktare

Kronoparkerna sköttes av jägeristaten, där överhovjägmästaren var ytterst ansvarig. Det praktiska arbetet med att bevaka och göra utsyningar i kronoparkerna utfördes av skogvaktare. Skogvaktaren som bevakade Hammarby var bosatt vid kronoparken Åsen vid Ulleråker, ca 10 km från Hammarby. Han hade flera parker att vakta vilket gjorde att övervakandet blev bristfälligt. När skogvaktaren vistades i en kronopark kunde det ske åverkan, förmodligen ved- och virkestäkt, i de andra kronoparkerna.[72]

Nyttjande av kronoparkerna

Men hur var det med användningen av kronoparken till bete? Jo, enligt kungliga skogsordningen var det tillåtet för de närboende.[73] Det finns också exempel på att andra kronoparker i Uppsalas närhet betades.

Stadsbefolkningen ville gärna få använda kronoparken Åsen, ca 2 km söder om Uppsala slott, som betesmark, men 1778 tillföll betesrätten på Åsen Uppsala akademi och Uppsala kungsgård (Ultuna).[74]

Runt Håga by fanns flera mindre kronoparker som alla utnyttjades för bete av byborna. En av parkerna, Lugnparken, var mer bördig än de andra och skulle kunna bli skogbevuxen om den betesfredades. När en av hemmansägarna i byn ville lägga sina egna resurser på att hägna denna park så att den bara skulle betas av denna hemmansägares djur, uppmuntrades det av jägeristaten. Det ansågs bra att en person var ansvarig för skogsområdet. Dels skulle det innebära att det blev lättare att hålla uppsikt över parken, dels skulle det innebära ett relativt fredande av parken om bara en hemmansägares djur tilläts beta där, vilket skulle gynna skogstillväxten.[75]

Kronoparken intill Sunnersta betades

av Sunnerstabornas djur. Byborna tyckte emellertid att skogen hade vuxit sig alltför stor så att den skuggade marken vilket gjorde att betet blev för dåligt. De bad därför om att få gallra skogen för att kunna förbättra betet, men det accepterades inte av jägeristaten.[76]

Även i Berga, 2 km väster om Hammarby, användes en kronopark för bete. Inom Berga låg en helt liten kronopark. När jägeristaten gjorde en besiktning av den här parken 1802 konstaterades att det var en bergaktig backe med några buskar och ännu färre krokiga tallträn.[77] Bergas kronopark låg inne i ett åkergärde.[78] När åkergärdet låg i träda var det fritt fram för kreaturen att beta i kronoparken. Även när åkergärdet låg i säde var det möjligt att valla sin häst där om alla i byn gick med på det. Ett avsnitt ur Bergas byordning från 1769 lyder: *SädesGärden få icke eller med något Kreatur betas eller tiudras, innan all Säden blifwit inbärgad, dock om så nödigt finnes, at någon behöfwer Walla någon häst i Kronoparken, enär thet gärdet är i säde, skal wäl det icke förmenas, dock bör dhet icke ske utan at alle grannarne theröfwer hörde blifwit, och den som häremot bryter skal plickta En dahlr Sifrmt ....*[79]

Bergas kronopark var för övrigt den kronopark i området som var mest hårt ansatt av de närboende enligt jägeristatens syner. Här kommenteras att stora inkräktningar blivit gjorda.[80] Kartor över Berga visar ett flertal vretar inne på kronoparken.[81]

Exemplen från Berga, Sunnersta, Åsen och Lugnparken visar att bete förekom och accepterades inom kronoparker runt Uppsala. Förmodligen betades också kronoparken vid Hammarby.

Vegetation i Hammarbys kronopark

Säkert var förekomsten av träd i kronoparken mindre under Linnés tid än vad den är idag. Liksom andra betespräglade skogar var den förmodligen gles med många stigar och gläntor. Vegetationen kan ha påmint om den i Bergas kronopark som bestod av buskar och krokiga tallar.[82] Vid invigningen av Linnés museum, som uppfördes inom det som räknades som kronopark, njöt man av utsikten som ska ha varit *fri, behagelig och widsträckt*.[83] I en resehandbok från 1838, 60 år efter Linnés död, beskrivs kronoparken som *en hög stenbacke af större klippor och mellan klipporna endast här och där träd*. Det var en *sparsam skog*.[84]

Slutsatser

Linnés Hammarby var speciellt i och med att en av landets största vetenskapsmän var bosatt där under en stor del av sin tid. Men som jordbruk påminde Hammarby mycket om sina grannar. Åkrarna brukades i tvåsäde med harvar och årder. Ängarna var medelmåttiga och skogsmarken var gles och förmodligen hårt betesutnyttjad.

En fråga som kvarstår är om och i så fall hur Linné engagerade sig i sitt jord-

bruk. Linné hade många idéer till hur jordbruket skulle förbättras. En del hade han inhämtat under sina resor, annat genom egen och andras forskning.

År 1742 skrev Linné en artikel om växter som kunde sås in i ängarna för att de skulle ge bättre skörd. När Linné blev ägare till ett eget jordbruk – omsatte han sina idéer där då? Växte det *Svenskt höfrö* på ängarna i Hammarby?

Linné propagerade också för att man skulle ha häckar istället för trägärdesgårdar – Frågan är om det gick hem hos gamle och unge Anders Matsson?

Sammanfattning

I artikeln har människorna som bodde på Hammarby under Linnés tid stått i centrum, liksom det landskap som människorna var verksamma i.

Det fanns ett stort antal människor på Hammarby utöver Linné och hans familj; två frälsebönder med familjer, två ryttarfamiljer, torpare, en skomakare och periodvis änkor efter avlidna ryttare. Utöver dessa var ett par av Linnés pigor och drängar fast bosatta på gården. Tack vare att det finns bouppteckningar bevarade efter en av arrendatorerna och en av ryttarna kan vi få en inblick i deras levnadsförhållanden. De andra Hammarbyborna vet vi mindre om.

När Linné vistades på Hammarby ägnade han sig sannolikt inte åt jordbruket. Enligt sina egna uppgifter var gården en plats för vila, undervisning och arbete med samlingarna. Avsaknaden av jordbruksredskap i Linnés bouppteckning tyder på att frälsebönderna brukade markerna med sina egna redskap. Däremot vet vi inte om Linné hade åsikter om hur jordbruket skulle bedrivas och inflytande över böndernas arbete.

Ett par år efter Linnés död bosatte sig Linnés änka Sara Lisa permanent på Hammarby. Successivt övergick gården från att brukas av frälsebönder till att skötas av drängar, pigor och torpare under ledning av en rättare.

Litteratur och källor

Litteratur

Anderman, T. 1999. *Herr Archiatern på Hammarby – om Carl von Linné i Danmarks socken*. Danmarks hembygdsförening.

Berglund, K. 2007. *Jag tänker på Linné, han som såg allt*. Bonnier. Stockholm

Bohlin, A. 1838. *Handbok för resande i Sverige*. Uppsala.

Cronberg, N. och Rydin, H. 2005. *Torvmossa – ett nygammalt svenskt namn för Sphagnum*. Svensk botanisk tidskrift 99:6 s. 290–294

Cserhalmi, N. 1998. Fårad mark : *handbok för tolkning av historiska kartor och landskap*. Sveriges hembygdsförbund. Stockholm.

Ehn, W. 1982. *Byordningar från mälarlänen: Stockholms, Södermanlands, Uppsala och Västmanlands län / saml. och utg. av Wolter Ehn*. Uppsala.

Eriksson, M. 2005. *Sten Carl Bielkes och Pehr Kalms försöksodlingar vid Lövsta.* Uppsats vid avdelningen för agrarhistoria, SLU.

Fries, Th. M. 1903. *Linné : lefnadsteckning.* Fahlcrantz. Stockholm.

Gadd, C.J. 2000. *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700–1870.* Natur och kultur/LT. Stockholm.

Gustafsson, J.H. 2005. *Grannsamverkan – nytta och hinder i 1700-talets hägnadssystem – En studie av den agrara miljön vid Linnés Hammarby.* Uppsats vid avdelningen för agrarhistoria, SLU.

Gustafsson, J.H. mfl 2005. *Utvecklingsplan för det historiska landskapet kring Linnés Hammarby.* Linnés historiska landskap. Uppsala.

Hallgren, K. 2005. *Trädgården på kartan.* I Gunilla Lindberg (red.) *Hembygdsgården och det gröna kulturarvet.* Sveriges hembygdsförbund. Stockholm.

Hallgren, K. 2006. *Kulturhistorisk utredning – Linnés jordbruk på Hammarby.* Länsstyrelsen Uppsala län.

Henriksson, M. 2003. *Linnés Hammarby – Översikt över tillgängligt arkivmaterial.* Statens fastighetsverk. Dnr Ru 1059/2003.

Ingelög, T., M. Risling. 1973. *Kronparken vid Uppsla, historik och beståndsanalys av en 300-årig tallskog.* Växtekologiska studier 2. Uppsala.

Jansson, S.O. 1995. *Måttordboken.* Nordiska museets förlag. Stockholm

Kongl. majt:s : Förtekning På Kongl. Placater, Resolutioner, Förordningar och Påbud samt andre Publique Handlingar, som äro genom Trycket utgångne År 1793. Kongl. tryckeriet. Stockholm.

Kåre, L. 1996. *Från höfrö till vallfrö – den svenska fröförsörjningen* 1740–1870. Kungliga skogs- och lantbruksakademien. Stockholm

Lagerstedt, T. 1943. *Linnés Hammarby, från bondeby till herresäte.* Svenska Linnésällskapets årsskrift 26: 90–118.

Larsson, B.M.P. 1997. *Agrarhistoria.* LT:s förlag. Stockholm.

Linné, C. von 1742. *Swenskt höfrö Beskrifwit af Carl Linnaeus.* Kungliga Svenska vetenskapsakademiens handlingar. Vol. 3(1742).

Linné, C. von 1911. *Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. Afd. 1. D. 5, Bref till och från svenska enskilda personer: Bäck (1756–76), C och D / utgifna och med upplysande noter försedda af Th.M. Fries.* Ljus. Stockholm.

Linné, C. von. 1957. *Vita Caroli Linnaei, Carl von Linnés självbiografier.* Almqvist och Wiksell. Uppsala

Manktelow, M. 2001 *Linnés Hammarby – ett blommande kulturarv.* Svensk Botanisk Tidskrift Vol. 95, häfte 5, 2001.

Manktelow, M., 2004 *Er Scolpolia växter otroligt bra i min trädgård – Om några Hammarbyväxters ursprung och betydelse.* I Mariette, M och Svanberg, I. (red) *Växter i Linnés landskap.* Linnés historiska landskap nr 1. Swedish Science Press. Uppsala.

Morell, M. 2001. *Det svenska jordbrukets historia. Bd 4, Jordbruket i industrisamhället: 1870–1945.* Natur och kultur/LT. Stockholm.

Sporrong, U. 1997 *Odlingslandskapet före 1750.*

I Larsson, Morell, Myrdal (red) Agrarhistoria LTs förlag. Stockholm

Svenska Linnésällskapet 1952. *Herbationes upsalienses – Protokoll över Linnés exkursioner i Uppsalatrakten. 1, Herbationerna 1747.* Svenska Linnésällskapets årsskrift 1950–51. Uppsala

Tollin, C. 1991. *Ättebackar och ödegärden: de äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården.* Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Tullberg, T. 1918. *Linnés Hammarby.* Särtryck ur Svenska Linnésällskapets årsskrift, årgång 1, 1918. Uppsala.

Ulväng, G. 2004. *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution.* Gidlunds förlag. Hedemora.

Ulväng, G. 2006. *Linnés stall på Hammarby: något om häststallar på uppländska herrgårdar under 1700-talets andra hälft, och i synnerhet stallet på Hammarby säteri, Danmarks socken, Uppland.*

Wallin, S. 1952. *Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar.* Svenska Linnésällskapets årsskrift 1950–51.

Wallin, S. 1954. *Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar II.* Svenska Linnésällskapets årsskrift 1953.

Otryckta källor

Mantalslängder över Hammarby på Landsarkivet i Uppsala:

1757 E I c vol 74
1758 E I c vol 75
1760 E I c vol 77
1765 E I c vol 82
1770 E I c vol 87
1771 E I c vol 88
1772 E I c vol 89
1773 E I c vol 90
1775 E I c vol 92
1776 E I c vol 93
1777 E III vol 19
1778 E III vol 19
1779 E III vol 20
1780 E I c vol 96
1781 E I c vol 97
1782 E I c vol 98
1784 E III vol 22
1785 E III vol 23
1787 E III vol 26
1788 E III vol 27
1803 E III vol 41
1806 E III vol 44

Bouppteckningar från Uppsala häradsrätts arkiv, landsarkivet, Uppsala

F :3 55
F1 :c nr 344

Kartmaterial från lantmäteriets forskningsarkiv, Gävle

Danmarks socken:

Hammarby, Hubby, Edeby, 1763/1764, B13:8-1
Kronoparken 1789–91/1791, B13-8:2
Rörläggning Kronoparken, 1803, B13-5:4
Edeby, 1727, 1734, B13-6:1
Hubby, 1688, A18:136–137
Ängeby 1640–41, B35–35:A5:12
Ängeby, 1707, B35–35:1
Ängeby 1783–84/1785, B35–35:2
Tjocksta 1640–41, B13–28:A5:26–27

Tjocksta 1695, B13–28:1
Tjocksta, 1758, B13–28:3
Tjocksta, 1766–67/1768, B13–28:4
Berga, 1763–64/1764, B13–2:1
Berga 1816–17/1819, B13–2:4

Häradsekonomiska kartan, 1859–63

Funbo socken:
Lövsta, B21–26:1, 1748

Lagga socken:
Norrby, A53–23:1, 1760

Länsstyrelsens arkiv, Landsarkivet, Uppsala

Uppsala universitetsarkiv
Storskifteshandlingar
Syneprotokoll och ekonomiska besiktningar Hubby och Hammarby
Kart- och bild avdelningen, Carolina, Uppsala universitetsbibliotek

Handskriftsavdelningen, Carolina, Uppsala universitetsbibliotek
Linnéanska stiftelsen, 1985/16

Soldatregistret i Uppland

Källor på Internet
The Linnaean Correspondence (publiceringen av Linnés brev på Internet)
http://linnaeus.c18.net
SAOB

Noter

1 Kåre 1996, s. 12
2 Brev till Abraham Bäck 22/12 1758
3 Brev till Abraham Bäck 2/9 1763
4 Manktelow 2004, s. 49
5 Brev till Bäck 25/7 1766
6 Brev till Bäck 23/7 1765
7 Brev till Bäck 1/7 1769
8 Brev till Bäck 23/8 1771
9 Mantalslängder och husförhörslängder, landsarkivet, Uppsala
10 Brev till Bäck 26 oktober 1770. I Anderman 1999, s. 56.
11 Nemesis Divina, Linné, I Andermann 1999 s. 82.
12 LMV B13–8:1, 1763/1764
13 Gadd 2000 s. 151
14 Brev till Abraham Bäck 22/12 1758
15 Brev till Abraham Bäck 22/12 1758
16 Soldatregistret i Uppland, akt nr LD-Ä1-0104; Uppsala Landsarkivet, Vaksala häradsrätt, F1cNr 344
17 Brev till Abraham Bäck 30/3 1759. Nr 989
18 I ett brev från Linné till Abraham Bäck 2/3 1759 angående sökandet efter en ny ryttare efter Hammar. Nr 988. Linné, Fries 1911
19 Landsarkivet Uppsala, Vaksala häradsrätts arkiv, F1:c nr 344
20 Gadd 2000, s. 91
21 Ulväng 2004, s. 73
22 Mantalslängder, husförhörslängder och kommunionslängder, Landsarkivet, Uppsala
23 Sigurd Wallin, 1950–51, 1953
24 Brev till Bäck 1/7 1765
25 Linné 1957 s. 132

26 Anderman 1999, s. 61
27 Anderman 1999 s. 62
28 Brev till Bäck, troligen september 1754. 1910 vol. I:4, s. 294–295. Omnes homines festinant in urbe dissecare secale et exsiccare, tamquam Rustici, et in his etiam uxorula mea
29 Brev till Bäck 16/9 1774
30 2/6 1765, 27/4 1771, 3/3 1772, 5/6 1772, 19/12 1773
31 Vita Caroli Linnaei, Vita III, s. 130
32 Linné 1921, s. 28
33 Brev till Bäck, troligen 5/7 1771
34 Ulväng 2004, s. 99
35 Ulväng 2004
36 Hammarby, Edeby, Hubby, Danmarks socken, 1763/1764 B13–8:1
37 Hubby, Danmarks socken, 1688, A18:136–137
38 Denna finns utmärkt på kartan från 1688 över Hubby och Hammarby A18:136–137 och på 1793 års kartering av kronoparken, B13–8:2
39 Enligt Tullberg 1918, s. 15.
40 Enligt zoologiprofessorn Tycho Tullberg, som också var Linnéättling och inspektor på Hammarby, var dessa kåltäppor. Tullberg säger sig ha fått uppgiften från 1763 års karta över Hammarby, men på kartan som förvaras på lantmäteriets forskningsarkiv i Gävle har täpporna inte beskrivits. Tullberg säger sig ha fått uppgiften från 1763 års karta över Hammarby, men på kartan som förvaras på lantmäteriets forskningsarkiv i Gävle har täpporna inte beskrivits. Tullberg 1918 s. 17
41 Daniel Müller, 1839. Universitetsbiblioteket, Uppsala.
42 Tullberg 1918 s. 34
43 Hallgren 2005
44 Lagerstedt 1943, s. 98
45 Sporrong 1997, s. 30
46 Hammarby, Edeby, Hubby, Danmarks socken B13–8:1 1763/1764
47 Lövsta, Funbo socken, B21–26:1, 1748
48 Norrby, Lagga socken, A53–23:1, 1760
49 Lövsta, Funbo socken, B21–26:1, 1748
50 Ängeby, Danmarks socken, B35–35:1, 1707
51 Tjocksta, Danmarks socken, B13–28:4, 1766–67/1768
52 Anderman 1999 s. 62
53 Landsarkivet, Uppsala. F1c nr 344. Ryttaren Anders Hammars bouppteckning. 1759.
54 Landsarkivet, Uppsala, länsstyrelsens arkiv, landskansliet, handlingar angående jägeristaten och skogsväsendet. EIX b:3 1768
55 Hammarby, Edeby, Hubby, Danmarks socken, B13-8:1 1763/1764
56 Området användes som beteshage redan 1640 när den äldsta kartan över Ängeby upprättades.
57 Cronberg & Rydin 2006, s. 290 f.
58 Lagerstedt 1943, s. 98
59 Lövsta, Funbo socken, 1748, B21–26:1
60 Svenska Linné-sällskapets årsskrift. 1950–1951, s. 47
61 Tjocksta, Danmarks socken, 1758, B13–28:3
62 Tjocksta, Danmarks socken, 1766–67/1768, B13–28:4
63 Hubby, Danmarks socken, 1688, A18:136–137. I Lagerstedt 1943, s. 99

64 Ängeby, Danmarks socken, 1707 B13–35:1; Edeby, Danmarks socken 1727, 1734, B13–6:1
65 Tjocksta, Danmarks socken, 1640–41 A5:26–27 och 1695 B13–28:1; Ängeby, Danmarks socken 1640–41 A5:12; Hammarby, Danmarks socken 1763 B13:8–1
66 Ängeby, Danmarks socken, 1707 B13–35:1
67 Storskifteshandlingar Hammarby, Edeby, Hubby, 1763–, Uppsala universitetsarkiv
68 EIX b:4 N 2, Landskarkivet, Uppsala
69 EIX:b4 13 maj 1795, Landsarkivet, Uppsala
70 EIX b:3 1780, Landskarkivet, Uppsala
71 Kungliga Placater, Resolutioner, förordningar och påbud mm 1734–35 och 1793
72 EIX b:4 Nr 2 4 jan. 1802, Landsarkivet, Uppsala
73 Kungliga Placater, Resolutioner, förordningar och påbud mm 1734–35 och 1793
74 Ingelög, Riesling 1973 s. 21 och 47
75 Landsarkivet, länsstyrelsen i Uppsala län, landskansliet. Skrivelser från jägeristaten till överhovjägmästaren. EIXb:4 Nr 38 3 okt 1800
76 Landsarkivet, länsstyrelsen i Uppsala län, landskansliet. Skrivelser från jägeristaten till överhovjägmästaren. EIXb:4 Nr 12 13 feb 1802
77 Landsarkivet, länsstyrelsen i Uppsala län, landskansliet. Skrivelser från jägeristaten till överhovjägmästaren. EIXb:4 Nr 2, 4 jan 1802
78 Berga, Danmarks socken, 1763–64/1764, B13-2:1
79 Berga bys byordning, 1769, 4§, i Ehn 1982.
80 Landsarkivet, länsstyrelsen i Uppsala län, landskansliet. Skrivelser från jägeristaten till överhovjägmästaren. EIXb:4,1803
81 Berga, Danmarks socken 1816–17/1819, B13–2:4
82 Landsarkivet, länsstyrelsen i Uppsala län, landskansliet. Skrivelser från jägeristaten till överhovjägmästaren. EIXb:4 Nr 2, 4 jan 1802
83 Ur protokoll fört av Smålands nation som deltog i invigningsfesten av museet. I Andermann 1999 s. 16.
84 Bolin 1838, s. 87 f. Avskrivet av Måns Mannerfelt, Uppsala universitetsarkiv, Linneanska stiftelsen 1985/16, Låda 1, mapp "Hammarbys historia".

Karin Hallgren är adjunkt i agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala. Tillsammans med Clas Tollin och Jan Helmer Gustafsson har hon tagit fram underlagsmaterial inför bildandet av Kulturreservatet på Linnés Hammarby.